

Otman Babalılarda Bir Tepkisel Varoluş: Onikigen Türbelere Karşı Yedigen Türbelerin İnşası

A Reactive Existence in Otman Babalis: The Construction of Heptagonal Tombs against Dodecagon Tombs

Dr. Öğr. Üyesi
Hulusi Yılmaz

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Nevşehir, Türkiye / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Science and Letters, Department of Sociology, Nevşehir, Türkiye
<https://orcid.org/0000-0002-9170-7604>
ROR ID: <https://ror.org/019jds967>
h.yilmaz@nevsehir.edu.tr

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 3 Mart / 3 March 2025
Kabul Tarihi / Date Accepted: 14 Haziran / 14 June 2025
Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / 30 June 2025
Yayın Dönemi / Publication Period: Haziran / June
DOI: <https://doi.org/10.46231/sufiyye.1650264>

Etik Beyan

Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Hulusi Yılmaz).

Telif Hakkı&Lisans

Copyright&License:

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

İntihal

Plagiarism:

Bu makale, Turnitin yazılımına taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Yayıncı

Publisher:

Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği / Kalem Education Culture Academy Association

Atıf / Cite as

Hulusi Yılmaz, "Otman Babalılarda Bir Tepkisel Varoluş: Onikigen Türbelere Karşı Yedigen Türbelerin İnşası", *Sufiyye* 18 (Haziran / June 2025), 197-234.

Öz

Bu çalışmada Balkanlar'da yaşayan Rum Abdallarının devamı olan yedi erkânlı Otman Babalılar'ın 16. yüzyıldan itibaren türbelerini yedigen mimari ile inşa etmelerinin anlamı sorgulanmıştır. Literatürde yedigen mimari genellikle Otman Babalıların İsmaili kimliğine vurguda bulunarak izah edilmeye çalışılmaktadır. Fakat bu yaklaşım İsmaili inancın niçin 16. yüzyıla kadar türbelere yansımadağını izah etmekte zorlanmaktadır. Bu çalışmada inanç ile türbe mimarisi arasındaki ilişki, Türk dinî siyasi tarihi açısından ele alarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede İslam'dan önce ve sonra olmak üzere mabet ve türbelerin tarihi süreçte köşegen sayılarına göre nasıl şekillendiği ele alınmıştır. Neticede, yedigen mimari tarzın ortaya çıkmasında Osmanlı ve Safevi Devletlerinin On İki İmam inancına vermiş olduğu desteğin önemli olduğu görülmüştür. Her iki devlet desteğinde yaygınlaşan onikigen türbe mimarisi Balkanlar'da bir tehdit olarak algılanmış ve Otman Babalılar tepkisel olarak kimliklerini yedigen mimariyle korumak istemişlerdir. İnanç ile türbe mimarisi arasında zorunluluk ilişkisi olmamakla birlikte, yok olma veya asimile olma korkusu kimliklerin belirginleşmesi için motivasyon oluşturmaktadır. Yedigen türbe mimarisi muhtemelen İsmaililiğin bir varyantı olan Haydarî dervişlerinin Balkanlar'da yaşadıkları bir kimlik tehdidinin yansımaları olarak görülmelidir.

Anahtar Kelimeler: Yedigen, Türbe, Otman Babalılar, İsmaililik, Bektaşilik.

Abstract

In this study, the meaning of the Seven-Principled Otman Babalis, the descendants of the Rum Abdals living in the Balkans, building their tombs (shrines) with heptagonal architecture since the 16th century, was analyzed. In the literature, heptagonal architecture is generally explained by emphasizing the Ismaili identity of Otman Babalis. However, this approach struggles to explain why the Ismaili faith was not reflected in the tombs until the 16th century. In this study, the relationship between faith and shrine architecture was evaluated in terms of Turkish religious and political history. In this context, it is discussed how temples and shrines were shaped according to the number of diagonals in the historical process during the pre-Islamic and Islamic eras. As a result, it was observed that the support provided by the Ottoman and Safavid States to the Twelve Imams belief played a significant role in the emergence of the heptagonal architectural style. The dodecagonal tomb architecture, which became widespread with the support of both empires, was perceived as a threat in the Balkans, prompting Otman Babalis to react by protecting their identity through heptagonal architecture. Although there is no obligatory relationship between faith and shrine architecture, the fear of extinction or assimilation threatens the preservation of identity. Heptagonal tomb architecture should probably be seen as a reflection of the identity crisis faced by the Haydari dervishes, a variant of Ismailism, in the Balkans.

Keywords: Heptagon, tomb, Otman Babalis, Ismailism, Bektashism.

Giriş

İnsanı diğer varlıklardan ayıran şeylerden biri de simge üretebilme yeteneğidir. Bu özelliği sayesinde İnsanoğlu yaşadığı tecrübelerini sembole, simgeye dönüştürerek gelecek kuşaklara aktarabilmekte, kültürel birikimini sağlayabilmektedir. Semboller ve simgeler ortak yaşamın ürünü olup, uzlaşma ile ortaya çıkarlar ve ait olduğu toplumun anlam dünyasını kısa yoldan iletmeye yararlar. En önemli uzlaşma dil üzerinedir, dil gibi simgesel bir bütün, kültürün kendinî gerçekleştirmiş en olgun halidir. Sembol ise dilin gramer yapısı gibi sınırlılıklarının dışına çıkarak daha serbest ifade imkânları sağlayan başka bir iletişim alanıdır. Toplumsal gruplar, kendilerine özgü inanç, değer ve normlarla şekillenen kültürel kimliklerini sembolleştirerek özgünlüklerini görünür hale getirebilirler. Böylece semboller kültürel kimliği yansıtmak ve bireylere kim olduklarını hatırlatmak üzere gündelik hayatın birçok alanında kullanılır hale gelirler. Sembollerin sıkça kullanıldığı kurumlardan biri dindir. Bireye hem kavrayış hem de kimlik veren dinî inançlar, mânâ zenginliklerini sembollerle ifade etmeye çok uygun bir alandır. Dinî inancın mekânlara sembollerle yansması sıkça gözlenen bir durumdur. Mekân, fiziksel özellikleriyle, aidiyetin sınırlarını belirleyen bir düzenleme ve aynı zamanda toplumsal yapıyı oluşturan değerlerin üzerine kodlandığı somut maddi kültürel varlıklardır. Bu yönüyle, mimari yapılar, üretildikleri dönem ile ilgili somut veriler taşıyan, tarihsel belge niteliğinde kültürel ürünlerdir.

16. yüzyılda Balkanlarda, Otman Babalılar olarak adlandırılan Rum Abdallarının türbelerine yansıyan sayı sembolizmi de böyle bir tarihsel belge niteliğindedir. Bu dinî grup, Alevi inancının bir alt kültürü olarak yedi erkânlı süreklilik üzerinden inançlarını yaşarlar. Otman Babalıların toplumsal tabanını oluşturan derviş zümresi 13. yüzyıldan itibaren Balkanlarda bulunmasına rağmen inançlarının karakteristik özelliği olan yedi sayı sembolizmini niçin 16. yüzyılda türbelerine yansıttıkları merak konusu olmuştur. Bir yandan grup kimliği diğer yandan dönemin siyasi gelişmeleri ile yakından ilgili bu durum hakkında araştırmacılar farklı fikirler yürütmelerine rağmen henüz konu bütün yönleriyle aydınlatılamamıştır.

Otman Babalılarda Yedi Sembolizmi İle İlgili Tartışmalar

Otman Babalıların yedi sembolizmi üzerine yapılan yorumları üç kategoride toplamamız mümkündür. Birincisi, yedi sembolizminde 7. İmam Musa Kazım'la ilgili soy bağına yapılan vurgudur. İkincisi, İsmailî inanç ve bu inancı taşıyan çeşitli din, mezhep ve tarikatların bölgede etkili olmasıyla yedi sembolizminin ortaya çıkmasına vurguda bulunanlar. Üçüncüsü, kadim kültürlerle ait yedi sembolizminin uygun zemin ve zamanda bu bölgede ortaya çıktığına dair coğrafyanın özelliğine dikkat çeken görüştür.

Soy Bağına Vurgu Yapanlar

Otman Babalıların yedi sembolizmi hakkında en erken görüş bildiren Bedri Noyan'dır. Ona göre, tacın yedi dilimli olması, yatır ve tekke yapılarında yedi köşeli plan uygulanması yedinci İmam Musa Kazım ile ilgilidir.²

Mehmet Ersal³ Otman Babalıların yedi sembolizmi hakkında farklı bir yorum sunar. Sahadaki gözlemlerinden yola çıkarak doğru bilinen bir "yanlış" düzeltmek gereği duyar. Ona göre, Otman Babalıları yedi erkân üzerine değil on iki erkân üzerine cem yapmaktadırlar. Bu iddia, sahada yedi hizmet gören Otman Babalıların olmadığı üzerine kuruludur. Türbelerin yedi köşeli olması, yedi niyaz veya yedi dem gibi inançların varlığı ise Otman Baba'nın soy olarak İmam Musa Kazım'a dayanması ile alakalı olmalıdır. Ersal'a göre, yedi sembolizmi ile erkân arasında zorunlu bir ilişki kurulmamalıdır. Bölgede yedi sembolizmi, Ali Koçlu Alevi zümresinde de bulunmaktadır. Yedi post kavramına sahip olmalarına rağmen halen On İki erkân sürmeleri böyle bir zorunluluğun kurulması gerektiğine dair bir işaret sayılmalıdır.

1 İsmaililik, İmam Cafer Sadık'ın (öl.765) imam olacağını belirttiği fakat kendisinden önce ölen büyük oğlu İsmail'in imametini inanların oluşturduğu Şii fırkaya denilmektedir. Bu fırka Sebiyye ve Batınlık isimleri ile de anılmaktadır.

2 Bedri Noyan, *Demir Baba Vilâyetnamesi* (İstanbul: Can Yayınları, 1976), 12.

3 Mehmet Ersal, "Şücaaddin Veli Ocağı: Balkan Aleviliğindeki Yeri, Rolü ve Önemi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 63 (2012), 207-230.

İsmailîlik Etkisini Vurgulayanlar

Nejat Birdoğan, Balkanlar'daki ve Türkiye'deki Otman Babalıların yedi hizmet, yedi nefes ve benzeri ritüellerde yedi sayısına kıymet vermelerini hem yedi sayısının uyandırdığı çağrışım hem de Otman Baba'nın fikriyatındaki İsmailî izler nedeniyle İsmailî olduğuna hükmeder.⁴

Lyubomir Mikov, "Bulgaristan'da Alevi-Bektaşî Kültürü" adlı eserinde Bulgaristan'daki türbelerde bulunan sayı, renk, hayvan ve insan figürlerinden bahseder. Otman Baba, Kademli Baba, Akyazılı Baba, Demir Baba gibi ilk dönem inşa edilen yedigen türbelerin kuruluşu, yapı malzemeleri, şekli ve dekorasyonları hakkında detaylı bilgi verir. Ali Baba, Hoş Geldi Baba, Hasan Baba ve Topuz Baba gibi daha geç dönemde inşa edilen yedigen türbeleri ise geleneğin devamı olarak değerlendirir. Bu türbelerin yedigen inşasını ve yedili dekorasyon örneklerine sahip olmasını İsmailîlikten etkilenmesine bağlar. Bu fikri ilk olarak 1996 yılında yayınladığı "Simvolikatanaçislata v izkustvotona bulgarskitealiansi" adlı makalesinde zikrettiğini söyler. Mikov, kendisinden sonra İrene Melikoff'un Hurufilik vasıtasıyla İsmailî etkisine dikkat çektiğini bildirir. Fakat her iki iddianın da kendi ifadesiyle "yedi rakamının sembolik anlamıyla ilgili İsmailî etkisinin neden sadece Bulgaristan'daki tasavvufi mimari eserlerinde görülüyor" sorusuna cevap veremediğini vurgular.⁵

Mikov, 16. yüzyıla ait tasavvufi yapıların yedigen planlı olmalarını, belli başlı bir örneğin tekrarlanmasına yani Otman Baba Türbesi'nin örnek alınmasına bağlanabileceğini fakat bu izahın da fazla tatmin edici olmayacağını belirtir. Ona göre, yedi rakamının sembolik anlamı İran'ın eski resmi dinî olan Zerdüştlükte önemli yer almaktadır. Bu din ortadan kalktıktan sonra yedi sembolizmi İslam heterodoksisi içinde kendini koruyabilmiştir. İsmailî teolojinin yedi sembolizminde Zerdüşť dininin canlandırılması çabasını bu minvalde düşünmek gerekir. Sonuç olarak Mikov'a göre, Zertüşťi, İsmailî, Hurufî ve tasavvufî görüşlerin karışık birleşimi ve bunların Bulgaristan'daki heterodoks dinî gruplarla etkileşime girmesiyle yedi sembolizmi maddi kültüre yansıması olmalıdır.⁶

4 Nejat Birdoğan, *Alevi Kaynakları-1* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996).

5 Lyubomir Mikov, *Bulgaristan'da Alevi-Bektaşî Kültürü* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008), 341-342.

6 Mikov, *Bulgaristan'da Alevi-Bektaşî Kültürü*, 343.

İrene Melikoff, Bulgaristan seyahatinde gözlemlediği Otman Baba, Akyazılı Baba, Kıdemli Baba ve Demir Baba'nın yedigen gövdeli türbelerinin ve bu türbelerdeki yedi sembolizminin tesadüfi olamayacağını düşünür. Ona göre, İsmailî inancın yedi sembolizmi, Hurufi propagandacılarla Balkanlar'a taşınmış olmalıdır. Akyazılı Baba'nın dervişleri arasında Hurufi şairi Yemini'nin bulunması, yine bir başka Hurufi şairi Muhyiddin Abdal'ın dizelerinde hem Otman Baba'dan hem de Akyazılı Baba'dan bahsetmesi, bu dinî liderlerin Işık adı verilen Hurufi grup ile ilişkilendirilmesi için yeterlidir. Bu grup kimliği aynı zamanda onları Şii kültüne değil, İsmailî inancına bağlamıştır. İsmailîlik ise Kabala'nın antropomorfizm ile harmanlandığı bir doktrin olarak Hurufiliğe aşılanmıştır.⁷ Melikoff, İsmailî inancın Balkanlar'a yerleşmesinde bölgenin heterodoks kimliğine dikkat çeker. Ona göre, Balkanlar, Hristiyanlığın sapkın Pavlusyen yorumunun yaygın olduğu bir yerdir. Türkmenlerden önce bu bölgede yaşayan Bogomiller, Maniheizt ve Gnostik özellikler taşıyan bu Pavlusyenlerin mirasçılarıdır. Anadolu'da 1240 yılında yaşanan Babai ayaklanmasının ardılları olarak düşündüğü Türkmenler, Sarı Saltuk'la beraber Balkanlar'a geçmiş olmalıdır. Türkmenler ile bu bölgede yaşayan Bogomillerin inançları birbirlerine çok uzak değildir. 1413'de bölgede isyan başlatan Şeyh Bedrettin'i de destekleyen bu Türkmen zümrelerdir. 15. yüzyılın başında Hurufi etkinin başarılı olması için gereken kültürel ve sosyal zemin böylece hazır bir hale gelmiştir.⁸

Melikoff'a⁹ göre, Esterabadlı Fazlullah'ın gençliğinde İsmailî bir şeyhin yoluna girmiş olması ve İsmailî mezhebiyle olan bağları İsmailî-Hurufi ilişkisini kuvvetlendirmektedir. Melikoff,¹⁰ Hurufilerin yedi sembolizmini tercih etmesini Fazlullah'ın türbesinin bulunduğu Alıncak'a yapılan hac ziyaretlerinde gözlemler. Ona göre, Kabe'nin yerini alan bu türbe etrafında hacıların yedi kez tur atmaları önemli bir işarettir. Bektaşilik bir bütün olarak On İki İmam kültüne sadık kaldığı için, Hurufizm aracılığıyla

7 İrene Melikoff, "Le probleme Bektaşî-Alevî: Quelques Dernieres Considerations", *Turcica* 31 (1999), 7-34.

8 İrene Melikoff, "14.-15. Yüzyıllarda İslâm Heteredoksluğunun Trakya'ya ve Balkanlar'a Yerleşme Yolları", çev. Özden Arıkan vd., *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, ed. Elizabeth A. Zachariadou (*İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, 1999), 178-190.

9 Melikoff, "14.-15. Yüzyıllarda İslâm Heteredoksluğunun Trakya'ya ve Balkanlar'a Yerleşme Yolları".

10 Melikoff, "Le probleme Bektaşî-Alevî: Quelques Dernieres Considerations".

İsmaililiğin yedi sembolizmi etkili olamamıştır. Fakat Otman Baba ve Akyazılı Baba gibi zamanın kutbu olarak anılan kurucu şahsiyetlerin Hurufi kimliğine sahip olması yedi sembolizminin yerleşmesine sebep olmuştur.

A.Yaşar Ocak, “Ortaçağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri” adlı eserinde Balkan coğrafyasında İsmailî etkileri birkaç tarihi faktörle açıklamaktadır. Bunlardan birincisi, 11. yüzyılda Macaristan ve diğer balkan ülkelerinde Arap ve İsmailî Başkırt tüccarlar tarafından oluşturulan Müslüman toplulukların zamanla Hristiyanlaştırılması sürecinde özellikle Hristiyan heterodoks grupların etkili olması bölgede üstü örtülü bir İsmailî inancın yaşaması için uygun zemini hazırlamıştır. Anadolu’da gelişen ve zorunlu sebeplerle Trakya’ya yerleştirilen heterodoks inançlı Pavlusyenlik ve bunun Bulgaristan’daki görünümü olan Bogomilizm ile İsmaililik arasındaki ilişki bu tarihi sosyal zemin üzerine kurulmuştur. İkincisi, Suriye İsmailîlerinin kültür çevresinde yetişip Anadolu Selçuklu Devleti’nin taht kavgalarına karışmasına müteakip Balkanlar’a geçmek zorunda kalan Sarı Saltuk, Balkanlar’da İsmaililiği aynı kültürel kodlara sahip bu sosyal zemin üzerine yerleştirmiştir. Üçüncü olarak, önce 14. ve 15. yüzyıllarda çeşitli kalendarî zümreleriyle, 16. yüzyıldan sonra Bektaşilik vasıtasıyla yayılan Hurufilik, bünyesinde barındırdığı İsmailî etkiyi elverişli zemin olan Balkanlar’a taşımıştır.¹¹

Ocak, yukarıda işaret edilen faktörleri dikkate alarak İsmaililiğin uzun bir tarihi süreçte Balkanlar’a yerleştiğini düşünmektedir. Ona göre, Osmanlı fetihleri ile Balkanlar’a taşınan Hurufi etkilerden çok önce, İsmailî Başkırtlar ve Arap tüccarların eliyle doğrudan İsmailî inanç yerleşmiştir. Fakat zamanla bu koloniler Macarlar tarafından zorla Katolikleştirilmiş ve asimile edilmiş ve Bogomil tarz bir Hristiyanlık ile de mecz olunmuştur. Bölge Osmanlı Devleti’nin etkisi altına girmeye başlamasıyla yeniden bir Müslümanlaşma sürecine girmiş ama bu etki bölgeye Sarı Saltık’ın Suriye çevresinden getirdiği İsmailî tesirle mümkün olmuştur. Ocak, bu sebeplere dayanarak Otman Babalı Alevilerin türbe yapılarındaki yedili mimari sembolizmin kökeninde Hurufilik gibi dolaylı bir etkiden evvel İsmaililiğin bizzat kendisinin var olduğunu düşünür.¹²

11 Ahmet Y. Ocak, *Ortaçağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016), 106-109.

12 Ocak, *Ortaçağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri*, 114, 351.

İbrahim Bahadır, ibadet ve erkân farklılıklarının mimari sembolizme, dekorasyona ve tarikat kıyafetlerine yansımaları kaçınılmaz olarak görülür. Grup kimliğinin belirgin bir özelliği olarak ortaya çıkan bu sembolizmin, ötekileştirilmeye nasıl vesile olduğunu, altı erkânlıların, on iki erkânlıların Cem'lerine almaması örneği ile verir. Bahadır'a göre, Anadolu'da Alevi inancı, ilk olarak 8. İmam Ali Rıza'nın etrafında şekillenmiş olmalıdır. Bu yüzden bütün Alevi türbeleri 16. yüzyıla kadar sekizgen köşelidir. Türbelerin yanında cem ibadetleri de sekiz erkân üzerine yürütülmektedir. Yapılarda ve erkânlarda tarihsel dönüşüm 16. yüzyılda Balım Sultan'la başlar. Bu tarihten sonra erkân on ikiye çıkmış ve mimari yapılarda onikgen sembolizmi yaşatılmaya başlanmıştır.¹³

Bahadır'a göre, ibadet ve erkân farklılıklarının mimari unsurlara yansıdığı en belirgin örneklerden biri de Balkanlarda yaşayan Otman Babalılar zümresine aittir. Otman Babalılar yedi erkânlıdır, yedi sembolizmi 13. yüzyılda Anadolu'da yaşayan Sarı Saltuk'un inancıyla yakından ilgilidir. Muhtemelen Saltuk'un Balkanlar'a geçişiyle birlikte onunla hareket eden Alevi grupları yedi sembolizmini taşımış olmalıdır. Yedi sembolizminin Balkanlar'a taşınmasında bir başka etken de Babailer olabilir. Baba İlyas'ın yedi erkân olup olmadığı konusunda kesin bir fikir verememekle birlikte muhtemelen İsmaililerden etkilendiğini varsayarak, yedi erkân ve yedi imam inancını yaşadığını düşünmektedir. Ona göre, Balkanlar'daki Otman Babalılar 1240 yılındaki Babai ayaklanmasında hayatta kalan bazı grupların devamı olmalıydılar. İşte yedi sembolizmi de önce İsmaililerden Anadolu'ya geçmiş, Babai ayaklanmasından sonra da Balkanlar'a taşınmış olmalıdır.¹⁴

Bahadır, Melikoff'un Hurufilik konusundaki iddiasının aksine 15. yüzyıldan itibaren Hurufilik kanalıyla ve Erdebil ocağı/Safevi Devleti etkisiyle On İki İmam inancı ve sembolizminin, yedi ve sekizli erkân uygulamalarını ve bunların mimari yansımalarını ortadan kaldırdığını düşünür.¹⁵

13 İbrahim Bahadır, "Alevilikte Erkân Farklılıkları ve Onların Mimariyle Sembollere Etkisi", *Aleviler-Alewiten* 2 (2001), 275-290.

14 Bahadır, "Alevilikte Erkân Farklılıkları ve Onların Mimariyle Sembollere Etkisi", 282-286.

15 Bahadır, "Alevilikte Erkân Farklılıkları ve Onların Mimariyle Sembollere Etkisi", 286-287.

Yalıtılmış Coğrafya Etkisine Vurguda Bulunanlar

Otman Babalıların yedigen türbeleri ile ilgili yapılmış yeni bir çalışma Bahriye Güray Gülyüz'e¹⁶ aittir. Ona göre, tüm örnekleri Balkanlar'da bulunan yedigen türbelerin tasarımında tek bir belirleyici aramak doğru değildir. Fakat bu mimari tarzın ortaya çıkışında, yaşanan coğrafyanın yalıtılmış bir bölge olduğuna dikkat etmek gerekir. Balkan coğrafyası hem Türk inanışlarının canlı kalabildiği hem de batını karakterli inançların yaşam alanı bulduğu yer olarak yedi sembolizmini ortaya çıkaracak uygun kültürel zemine sahiptir. Yedigen türbe tasarımının oluşmasında toplumsal, kültürel, itikadi, felsefi ve coğrafi etmenlerin hepsini hesaba katmak gerekir. Mikov'un etkisinde kalan Gülyüz, birçok faktörün yedi sembolizmine sebep olacağına işaret ettikten sonra, Mikov'dan farklı olarak eski Türk inanışlarında yaşayan yedi sembolizminin bölgede saf olarak kalabildiği yalıtılmış bir coğrafya etkenine dikkat çekmektedir.

Bize göre, inanç ile türbelere yansıyan sayı sembolizmi arasında bir zorunluluk ilişkisi yoktur. İsmailî inancın yedi sembolizmi ile Otman Babalıların türbelerine yansması 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başındaki tarihsel gelişmelerle yakından ilgilidir. Otman Babalıları, yedi erkânlı ibadetleriyle zaten İsmailî inancı yaşayan bir dinî grup iken devlet desteğini alan oniki erkânlı gayrimüteşşeri Şiilik¹⁷ tarafından varlıkları tehdit edilmeye başlanmıştır. Oniki erkânlı Şiiliğin 13. yüzyıldan itibaren mimariye yansıttığı oniki sembolizmine karşılık, Otman Babalıları tehdidi algılamaya başladıklarından itibaren rakiplerinin diliyle kimliklerini korumak için yedi sembolizmli türbeleri bir tepki olarak geliştirmişlerdir.

Bu iddiamızı temellendirebilmek için türbe mimarisinin geçmişten günümüze İslam öncesi ve Türk İslam dünyasında nasıl ortaya çıktığına yakından bakılması gerekir. Türbe mimarisindeki zengin çeşitliliğe

16 Bahriye G. Gülyüz, "Balkanlarda Görülen Yedigen Planlı Türbe Şemasının Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 93 (2020), 71-110.

17 Gayrimüteşşeri Şiilik terimi tarihte gulat-ı Şia veya aşırı Şiilik olarak adlandırılan hulûl ve tenasüh inançlarını taşıyan dinî grupları anlatmak için kullanılmıştır. Bu dinî grupların Kızılbaş olarak adlandırılması Şeyh Cüneyd dönemine rastladığı için bu tarihten önce İlhanlılar ve Karakoyunlular dönemi anlatılırken gayrimüteşşeri Şiilik terimi tercih edilmiştir. Gayrimüteşşeri Şiilik, İran sahasında Şah İsmail'den sonra itikadi ve fıkhi konularda kurumlaşarak müteşşeri Şiilik (isnâ aşeriyye) halini almıştır. Anadolu'da ise bu dinî gruplar 20. yüzyıla kadar Kızılbaş olarak adlandırılırken bu tarihten sonra Alevi olarak isimlendirilmiştir.

rağmen çalışmamız, araştırma konumuz olan yedi sembolizmli türbeler ve ona vesile olan oniki sembolizmli türbeler etrafında şekillenecektir.

Konumuzla doğrudan ilişkili olmasa da İbrahim Bahadır tarafından inancın bir yansıması olarak görülen sekizgen mimari yapının gelişimine de özel bir yer ayrılacaktır. Böylece, sekizgen mimari yapının 8. İmam Rıza'yı temsil ettiğine dair iddianın referanslar üzerinden değerlendirilmesi kolaylaşacaktır. Ayrıca, Şii ve Sünni kimlikleri ile tarihte yer alan Karakoyunlu-Akkoyunlu mücadelesinde Sünniliği temsil ettiğine inanılan sekizgen mimari yapının kökenine ve bu yapı tarzının mezhep fark etmeksizin kullanıldığına işaret edilerek, Akkoyunlu devletinin mezhebi yapısının türbe mimarisi üzerinden yeniden değerlendirmesine kapı aralanmış olacaktır.

Orta Asya'da Budizm Etkisindeki Türk Mimarisinde Sayı Sembolizmi

Türklerde kutsal mekân, kutsal kişinin etrafında şekillenir. Göğün oğlu olan hükümdar, evrenin merkezi sayılan otağında veya balık adı verilen surlu kentte yaşar. Kentlerin belirgin dört ana yönü vardır, bu yönler kozmik kavrayışa göre şekillenmiştir. Hükümdar bu yönler üzerinden dünyaya hâkimiyet sağlar. Emel Esin, bu kozmik kavrayışın Türklerin ve Çinlilerin ortak atası olarak gördüğü Chou'lardan intikal ettiğini düşünür.¹⁸ Bu kozmik kavrayış Çin kültürüne Ming-Tang tapınak/saray mimarisi olarak yansımıştır. Ming-Tang'ın dört veya sekiz bölümlü/odalı veya yönlü olması, yapıya ilham veren kozmogoninin otantığını tartışmaya açmıştır.¹⁹

Dört ana yön ve dört ara yöne ilişkin kutsallık içeren kozmogonik kavrayış, Budist mimariyi de etkilemiştir. Budist inanç Türkler arasında Göktürkler döneminden itibaren belirgin bir şekilde gözlenmektedir. Fakat bazı araştırmacılar Göktürk Devleti kurulmadan önce de Türklerin Budist etkiler taşıdıklarını düşünür.²⁰ Esin, Budizmin Türkler arasında kabulünü Hunlara kadar götürür. Yaygınlaşması ise Göktürklerin Budizmi

18 Emel Esin, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş* (B.y.: y.y., 1978), 3-25.

19 Henri Maspero, "La composition et la date du Tso Tchuan", *Mélanges chinois et bouddhiques* 1 (1932), 137-216.

20 Hans J. Klümke, "Türk Orta Asyasında Budizm", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 26 (2009), 93-108.

kabul etmesiyle birlikte olmuştur, bu dönemde Buhara'ya kadar Budist mabetler yayılmıştır.²¹ Batı Göktürklerin meskûn olduğu Afganistan/Begram ve Gandhara bölgelerinde Türk kağanlığınca kurulmuş Budist tapınaklar ve ibadethaneler Budizmin Türkler arasında yaygınlığına bir işaret olarak kabul edilebilir. Yine Mu-han (553-572) kağanın 6. Yüzyılda Ch'ang-an'da yaşayan Türkler için bir Budist tapınağı inşa ettirmesi bu inancın yaygınlığının göstergesidir. Budizm, Göktürklerin yıkılmasından sonra Uygur Türkleri arasında yaşamaya devam etmiştir. Budist Türk edebiyatının en önemli eserleri bu dönemde Turfan bölgesinde Hami, Tun-huang ve Sarı Türklerin yerleştiği Kansu koridorunda gelişmiştir.²²

Arap seyyahlar 7. yüzyılda Horasan bölgesinde yaşayan Türk boylarından Halaçların, Budist inancına sahip olduklarından bahseder.²³ İbn Bibi, Halaç Budist ibadethanelerinden bahsederken, Esin, bunların muhtemelen 7.-8. yüzyıllarda Halaçların hüküm sürdüğü Penckent'de olabileceğini veya Sir Derya ile Gûr'daki Halaç mabedleri olabileceğini belirtir.²⁴

Esin, İç Asya göçebelerinin yuvarlak ve çok köşeli meskenlere sahip olduklarını, kubbe yapılarının ise semayı temsil ettiğini belirtir. Hunlarda bu kubbe hükümdarlara mahsustur ve kubbeli mezarlar ancak Hun beylerine yapıldı. İç Asya'da İskit ve Hun devrinde başlayan çadırdan kubbeye geçiş, Tsü-k'ü, Gök-Türk ve Uygur devirlerinde gelişmeye devam etmiştir. Budist Türklerin, Kansu ile Doğu Türkistan'daki mimarisinde, Hun ve Türk geleneğinde olduğu gibi, kubbeli hücre (tapınak), hükümdar çadırına karşılık gelmektedir ve kubbe, tahta oturan şahsın başı üzerinde, göğü sembolize etmek üzere tutulan şemsiyeyi (günlük) temsil etmektedir.²⁵

Budist Türkler, çadıra benzetilen kubbeli hücre (tapınak) mimarisinin yanında başka hücre biçimlerine de sahiplerdi. Bunlardan biri de sekiz köşeli stupa'lardır. Esin, sekizgen tapınak inşalarının evren kavrayışı ile yakından alakalı olduğunu, bu sembolizmin yön ve köşe kaygısı taşıdığını belirtir. Sekiz köşeli kaide üzerine dikilen veya bütün binası sekiz köşeli olan stupa'lara Turfan mimarisinde oldukça çok rastlanılmıştır. Uygur

21 Esin, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş*, 127-130.

22 Klmkeit, "Türk Orta Asyasında Budizm", 97.

23 Emel Esin, *Türk Kültürü El-Kitabı Cilt II, Kısım I a, İslamiyetten Önceki Türk San'atı Hakkında Araştırmalar* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972), 2/25-67.

24 Emel Esin, "Evren", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* (1969), 161-182.

25 Esin, *Türk Kültürü El-Kitabı*, 2/341-343.

metinlerinde, sekiz köşeli şekil, evreni sembolize etmek için kullanılmıştır.²⁶ Bir Turfan metnine bu durum şöyle yansımıştır: “dört yınac dört bulung sakiz yınac bolur bulung”, “Sayu sakiz sim küz-adgüci tngri-larig linxua”.²⁷ Esin, bu dizelerde İç Asya’yı etkileyen Mahayana Budizminin evren anlayışında dört ana yönün belirgin olmasına rağmen ara yönlerin de varlığına işaret edildiğini ve hükümdarın dünyaya hâkimiyetinin sekiz köşe üzerinden tasavvur edildiğini şöyle ifade eder:

Buddhist mefhumunda, dünya hükümdârı çakravartin dünyanın ortasından yalnız dört kardinal ciheti değil, dört köşeye müteveccih diagonal istikametlere de hâkim olarak tasvir edilirdi. Tantra mezhebinde bir Türkçe metin istiğrak hâlindeki ‘bakşı’ye şunu emreder: dünyayı dört kardinal cihetli (dört yingak) ve dört köşeli (dört bulung) bir şekildir. Bunlarda duran dört ‘küzetkiçi’ ile dört ‘yek’i (cin) tasavvur etmelidir. Mahâyâna Buddhisminin bu dünya tasviri ve köşelerde duran ‘küzetkici’ler ibadeti Doğu Türkistan’da meydana geldi. Başka yerlerde bilinmiyordu.²⁸

Eberhard, “küzetkici”ler (bekçi, muhafız) ibadetinin, Hoten Türklerinde yaygın olduğunu ve muhtemelen bu mabudun Türklerin Gök Tengri’si ile birleştirildiğini düşünmektedir. İç Asya mabetlerinde görülen kubbe mimarisi ve küzetkiciler daha sonra Türk İslam türbe, medrese ve cami mimarilerine tesir ederek özgün Selçuklu ve Osmanlı mimarisinin şekillenmesine vesile olmuşlardır.²⁹

Türklerin türbe mimarisinde Budist etki dört ve sekiz sayılarında belirginleşmektedir. Dört ana yön ve dört ara yön üzerinden şekillenen tapınaklar kimi zaman kare kimi zaman sekizgen mimari yapıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Küzetkiçi adı verilen gözetleyici veya muhafızların kubbe mimarisinde temsili ise Türk türbe mimarisine özgünlük kazandırmıştır. Türbelerin sekiz küçük kubbe ve bir büyük kubbeden meydana gelen şekilleri hem sekiz yönü hem de Küzetkici ibadetini akla getirmektedir. Nahcivan’da Fazlullah Hurufi türbesi görünümüyle bu etkileri taşımaktadır.

²⁶ Esin, *Türk Kültürü El-Kitabı*, 2/346.

²⁷ Willy Bang - Annemarie von Gabain, “Analytischer Index zu den fünf ersten Stücken der türkischen Turfan-Texte”, *Verlag Der Akademie der Wissenschaften* (1931), 8.

²⁸ Esin, *Türk Kültürü El-Kitabı*, 2/345.

²⁹ Esin, *Türk Kültürü El-Kitabı*, 2/346-347.

Türk İslam Kültüründe Sayı Sembolizmleri Türbe Mimarisinin Gelişimi

İslam'ın ilk dönemlerinde muhtemelen putperestlikle mücadele etme yöntemlerinden biri olarak türbelere müsamaha gösterilmemiştir. İlk türbe 9.yy'da Halife Muntasır (öl.862) adına yapılan Kubbetü's Süleybiye'dir. Dicle nehri yakınlarında bir tepe üzerine inşa edilen yapı iç içe iki sekizgen mimari yapıya sahiptir.³⁰

Anadolu'da Selçuklular döneminde inşa edilen türbeler ayrıntılardaki değişikliklere rağmen ana form olarak İran ve Azerbaycan'daki eski örneklerin bir uzantısı ve İran türbe mimari geleneğinin bir devamıdır.³¹ Karahanlı, Gazneli, Harezmşahlar ve Büyük Selçuklu devletlerinin türbe geleneklerinin Anadolu'ya yansımalarını görebilmek için önce Orta Asya'da gelişen mimariye göz atmak gerekir.

Buhara'da 10. yüzyıl başlarına ait olduğu kabul edilen Samanoğlu İsmail Türbesi Karahanlı türbelerine öncülük eder. Eser kübik (kare) bir gövdeye sahiptir, üzeri kubbe ile örtülüdür. Özellikleri itibarıyla Sasani ve Samarra etkileri taşır, kendinden sonra gelen Karahanlı türbelerini, form, malzeme ve süsleme bakımından etkilemiştir. Özbekistan'ın Tim yerleşiminde 10. yüzyıla tarihlenen Arap Ata Türbesi de ilk türbe örneklerindendir, kare planlı ve kubbeli bir yapıdır. Karahanlılar döneminden kalan bir diğer önemli türbe de Talas'taki Ayşe Bibi Türbesi'dir. Talas'ta 12. yüzyılda yapılan Balacı Hatun Türbesi ise kare planlı ve yıldız külahlı bir görünüme sahiptir.³²

Bir başka Karahanlı türbesi Özkent'de yan yana sıralı, değişik tarihlerde inşa edilmiş üçlü türbe grubudur. Tamamı kare planlı yapılan bu türbelerin ilki 1012-1013 yıllarında yapıldığı diğerlerinin de sonraki yüzyılda yapıldığı düşünülmektedir. Karahanlı dönemine ait diğer bir türbe de Fergana'da Safid-Bülend'deki Şeyh (Şah) Fazıl Türbesi'dir. Bu eser de kare planlıdır. 12.yy'la tarihlenen bu yapının daha çok Memluk türbe mimarisinin erken örneklerinden olduğu kabul edilmektedir.³³

30 Hakkı Önköl, *Anadolu Selçuklu Türbeleri* (Ankara: Ankara Kültür Merkezi Yayını, 1996), 2-3.

31 Önköl, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 6.

32 Önköl, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 7.

33 Önköl, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 8.

Gazneliler döneminden günümüze etkisini yansıtan türbe mimarisi olarak sadece Sengbest'deki Arslan Câzip Türbesi verilmektedir. Kare planlı eser, tuğla ile inşa edilmiş olup, tromplu bir kubbe ile örtülmüştür.³⁴

Harzemşahlar dönemi türbelerinden özellikle ikisi Anadolu'ya etkisini hissettiren türbelerdendir. Ürgenç'te inşa edilen Sultan Tekeş Türbesi (1172-1200) iki gövdelidir. Anadolu'da Seyyid Mahmud Hayran Türbesiyle mukayese edilebilir. Eser, kare planlı, yivli gövdeli ve külahlı silindirik kabul edilebilecek bir görünüme sahiptir. Harzemşahlar döneminin diğer bir eseri Fahreddin Razi'ye ait olduğu düşünülen kübik gövde üzerine yükselen on iki kenarlı bir kasnağın külahlı örtülmesinden oluşur. Sultan Tekeş Türbesi ile aynı dönemde inşa edildiği düşünülmektedir.³⁵

Büyük Selçuklular zamanından kalan türbeler daha fazladır. Tuğrul Bey zamanından günümüze iki türbe ulaşmıştır. Birincisi, Abarkuh'daki 1056 tarihli Kümbed-i Ali türbesi, sekizgen gövde üzerine inşa edilmiş kubbe ile örtülü taş yapıdır. İkincisi, Damgan'daki Çihil Duhteran (Kırk Kızlar) Türbesidir. Silindirik gövdesi ile Büyük Selçuklular devrinin rağbet gören dairevi planlı tipin ilk örneklerindendir.³⁶

Büyük Selçuklu döneminden kalma Kazvin-Hemedan yolunun yakınlarındaki Karagan (Harrekan) nahiyesinde birbirine yakın olarak inşa edilmiş Doğu ve Batı Türbeleri bulunmaktadır. Biri 1067-1068'de Ebu Said Bican, diğeri 1093'de Ebu Mansur Beg adına Zencan'lı Muhammed bin Mekki ve Ebu'l-Meali bin Mekki tarafından inşa edilmiş olan bu türbelerin her ikisi de içte ve dışta sekizgen plana göre yapılmış, köşelerinde birer silindirik kule ile takviye edilmişlerdir.³⁷

Büyük Selçuklular çok kenarlı ve silindirik türbeler yanı sıra, Karahanlı mimari özelliklere bağlı olarak kare planlı mezar abideleri de inşa etmişlerdir. Bunlardan biri 1098 yılında Serahs yakınlarındaki Yartı Künbet'dir. Yine Afganistan'da 11. yüzyılla tarihlenen Sar-i Pul civarındaki Yahya bin Zeyd Türbesi kübik gövdeli bir yapıdır. Sar-i Pul civarında bulunan bir başka yapı da 1117'de inşa edilen İmam Kalan Türbesi'dir. Kare planlı bir diğer örnek 1147 tarihli Meraga'daki Kümbedi Surh'tur. Kümbed-i Kırımızı da denilen bu yapı kübik bir gövdeye sahiptir üzerine sekiz kenarlı

34 Önkol, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 9.

35 Önkol, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 9.

36 Önkol, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 10.

37 Önkol, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 10-11.

bir kasnak inşa edilerek kubbenin örtülmesine uygun hale getirilmiştir. Kare planlı türbe tipinin anıtsal örneği, 1157 yılında Sultan Sencer adına Merv’de yapılan türbedir.³⁸

Poligonal gövdeli kümbetlerden Nahcivan’daki 1162 tarihli Yusuf bin Kuseyr Kümbeti, Anadolu’daki birçok sekizgen gövdeli türbenin ölçülerindedir. Görünümü sekiz kenarlı ve piramidal külahlı bir yapıdır. Kitabesinde mimarının Acemi bin Ebu Bekir olduğu yazmaktadır.³⁹

Karahanlı, Gazneli, Harezmşahlı ve Büyük Selçuklu türbelerini gövde özelliklerine göre tasnifini şu şekilde yapabiliriz:

I. Kübik (Kare) Gövdeliler

1. Kare planlı bu tip türbeler kübik ve prizmatik olarak ayrılmakla beraber detaylara inmeden bu kategoride tasnif edilmiştir.
2. Arap Ata Türbesi (Tim, 978)
3. Nasr bin Ali Türbesi (Özkent, 1012)
4. Ebu’l-Fazl Türbesi (Serahs, 1024)
5. Arslan Cazip Türbesi (Tus, 1028)
6. Ebu Said Türbesi (Mihne, 1049)
7. Yartı Künbed (Serahs, 1098)
8. Künbed-i Surh (Meraga, 1147-1148)
9. Sultan Sencer Türbesi (Merv, 1157)

II. Poligonal Gövdeliler:

a) Sekiz Kenarlılar:

1. Kümbeti Ali (Abarkurh, 1056-1057)
2. Doğu Harrekaan Kümbeti (1067-1068)
3. Batı Harrekan Kümbedi (1093)
4. Şeyh Cüneyd Kümbedi (Turan Poşt, 1148-1149)
5. Yusuf bin Kuseyr Kümbedi (Nahcivan, 1162)
6. Burc-u Demavend (11.yy’ın ikinci yarısı)

b) On Kenarlılar:

1. Mümine Hatun Türbesi (Nahcivan, 1186-1187)
2. Kümbed-i Kebud (Meraga, 1196)

³⁸ Önköl, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 11-12.

³⁹ Önköl, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 112.

c) Oniki Kenarlılar:

1. Masumzade Kümbedi (Damgan, 1097)

III. Silindiriik Gövdeliler:

1. Çihil Duhteran (Damgan, 1054-1055)
2. Resket Kümbedi (Mazenderan, 1106)
3. Yuvarlak Kümbed (Merage, 1167)
4. Se kümbed (Urumiye, 1184)
5. Sultan Tekeş Türbesi (1172-1200)

IV. Dilimli Gövdeliler:

1. Tuğrul Bey Kümbedi (Rey, 1139-1140)
2. Doğu Radkan Kümbedi (13.yy).⁴⁰

Önkal, Onikigen gövdeli türbeler için Masumzade Kümbed’ini saymasına rağmen bu yapı hakkında herhangi bir bilgi vermez. Bu dönemde Damgan’da Büyük Selçukluların hâkim olduğu kesindir. Ancak onikigen gövdeli türbenin 1097 tarihinde kim tarafından yaptırıldığı ve Masumzade’nin kim olduğu konusunda bir bilgi kaynaklarda yoktur. Bu yapı inancın yansıması mı yoksa mimari çeşitlenme olup olmadığı konusunda karar vermek şu anki bilgilere göre zordur.

İlk Türk İslam devletlerinin hükümrانlık döneminde ortaya çıkan türbe mimarileri ile İslam öncesi dönemde mimari yapılara damgasını vuran Budist etkiler arasında sayı sembolizmi açısından bir benzerlik olduğunu söyleyebiliriz. İslam’ın ilk yüzyıllarında fazla ilgi gösterilmeyen türbeler 9. ve 10. yüzyıllarda birer adet örneğine rastlayabiliyoruz. Bunlardan ilki Halife Muntasır’a yapılan sekizgen türbe diğeri de kare planlı Arap Ata Türbesidir. 11. yüzyılda on adet türbe yapılmış bunların beşi kare planlı, dördü sekizgen planlı inşa edilmiş, bir tanesi onikigen planlı, biri de silindirik gövde ile inşa edilmiştir. 12. yüzyılda on bir türbe yapılmış bunların ikisi kare planlı, ikisi sekizgen, ikisi ongen, dördü silindirik ve biri de dilimli gövdelidir. Toplam 23 türbenin 15’i kare ve sekizgen plana sahip olması, Türk kozmogonisi ile Budizm’in etkilerinin Türk İslam türbe mimarisi üzerinde devam ettiğini düşündürmektedir. Göğün oğlu

40 Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 15-16.

olarak kabul edilen Türk hükümdarının kutsal sayılan mekânındaki dört ana ve dört ara yön üzerinden dünyaya hâkimiyeti kavrayışı Budist rahiplerin stupalarına yansımından sonra İslam'a giriş ile birlikte türbelere de yansımış görünmektedir.

Anadolu Türbe Mimarisinde Sayı Sembolizmi

Ermeni dinî yapılarında 7. yüzyıl boyunca en yaygın gözlenen yapı şekli sekizgen gövdeli ve sekizgen piramitlerdir. Bu yapıların orta alanlarında kare plan olup onun üstüne sekizgen bir gövde yükselmekte ve sekizgen külah (piramit) ile tamamlanmaktadır. İlk örneği Miren kilisesi (M.639), ikinci örneği tam zamanı bilinmemekle birlikte 5.-7. yüzyılları arasında yapıldığı düşünülen Tekor (Digor) kilisesinde bu mimari özellikler görülebilmektedir.⁴¹

Tuncer, merkezi plan düzenlemeli olarak adlandırdığı dairesel, altıgen, sekizgen vb. yapıların çok eski yüzyıllardan beri yapılageldiğini belirtir. Grek ve Roma mimarisinde karşılaşılan bu örnek dinî yapılarla Erzincan Tercan'daki Mama Hatun türbesinin benzerliklerinin anlamlılığın vurguda bulunur.⁴²

Gönül Öney, 1974 yılında Kuzey ve Orta İran'da yapmış olduğu araştırmalarda İran ve Anadolu Selçuklu dönemi türbelerinin mukayesesini yapma imkânı bulur. Ona göre, İslam dünyasında en çok türbe yapımı ilk kez Selçuklu dönemine rastlar ve bunlar içerisinde Anadolu örnekleri sayıca daha fazladır. İran'da 11. – 12. yüzyıllarda, Anadolu'da ise 12. yüzyılın sonu ve 13. yüzyılda türbe mimarisi gelişmiştir. Her iki bölge arasında türbelerin yapımında kullanılan malzeme, büyüklük, konum, pencere, dekor, çini, mihrap ve iç görünüş bakımından büyük farklılıklar göstermektedir. Fakat türbelerin inşa ediliş planlarında benzerlik vardır. İran'da gelişen silindirik, yivli, çokgen, kare gövdeli türbeler Anadolu'da da görülür.⁴³

41 Orhan Cezmi Tuncer, "Anadolu Türk Sanatı ve Yerli Kaynaklarla İlişkiler Üzerine Bir Deneme", *Vakıflar Dergisi* 11 (1978), 239-270.

42 Tuncer, "Anadolu Türk Sanatı ve Yerli Kaynaklarla İlişkiler Üzerine Bir Deneme", 240-241.

43 Gönül Öney, "İran ve Anadolu Selçuklu Türbelerinin Mukayesesi", *Yıllık Araştırmalar Dergisi* 3 (1981), 41-66.

12. - 14. yüzyıllar arasında Anadolu’da inşa edilmiş türbeler içinde sekizgen prizma gövdeli türbeler, sayıca en kalabalık grubu oluşturmurlar. Ondan sonra kare prizma gövdeli türbeler gelir.⁴⁴ Tuncer’e göre, beşgen gövdeli yapılar özgünlük bakımından önemlidir. Buna karşılık kare plan üzerine prizmatik gövdeler yani altıgen, sekizgenler işlevin yapıya en akılcı ve yalın yansımasıdır.⁴⁵

Anadolu Selçuklu dönemi türbeleri çoğunlukla sekizgen gövdelidir. Toplam 43 adet sekizgen gövdeli türbe vardır. Ondan sonra yoğunluk bakımından kare planlı kübik türbeler gelmektedir toplam 22 adet kübik (kare) türbe vardır. Sayıca daha az olanlar silindirik gövdeli türbeler 7 adet, onikigen gövdeli türbeler 4 adet ve on kenarlı türbeler 1 adettir.⁴⁶

Anadolu Selçuklu Devleti ve Beylikler dönemi (13.-15.yy) türbe mimarisinde gözlenen yapılar kübik (kare), poligonal, silindirik, eyvan, dikdörtgen, baldaken gibi çok çeşitli olmakla birlikte konumuz açısından poligonal olan sekizgen ve onikigen türbelerin gelişim seyrine odaklanılacaktır. Sekizgen türbelere odaklanmamız, bu yapı tarzının İslami bir anlam taşıyıp taşımadığını ve özellikle İmam Rıza’ya gönderme yapılarak Alevi Müslümanlığın inançlarını yansıttı yansıtmadığını görebilmemiz açısından önemlidir.

Sekizgen Türbeler

Selçuklu döneminde en çok inşa edilen sekizgen gövdeli türbelerdir. Bu dönemde inşa edilen 111 türbeden 43’ü sekizgendir. Erken Osmanlı döneminde ise inşa edilen 84 türbenin 18’i sekizgendir.⁴⁷

Erzincan-Kemah’ta bulunan türbeler sekizgen gövdeli olup bu türün ilk örnekleri olacak kadar erken tarihlerde inşa edilmişlerdir. Gözcü Baba Kümbeti, Taşgeban adı verilen bölgede yüksekçe bir düzlükte her tarafı görebilecek bir konumdadır. Sekizgen gövdeye sahiptir, kare bir oturtmanın üzerine yükseldiği için Selçuklu etkisini taşımaktadır. 14.yy’ın

44 Alper Altın, “Taşkın Paşa (Damsa) Külliyesi İçerisinde Yer Alan Hızır Bey Türbesindeki Sandukalar”, *SUTAD* 45 (Nisan 2019), 10.

45 Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Selçuklu Mimari ve Moğollar* (İstanbul: Vakıflar Bankası Yayınları, 1986), 43.

46 Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*.

47 Ertan Daş, *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri (1300-1500)* (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 382.

ikinci çeyreğine tarihlendirilmektedir.⁴⁸ Bir diğer sekizgen gövdeli türbe de Diyarbakır'da Sarı Saltuk adına inşa edilmiştir.⁴⁹

Sekizgen gövdenin olduğu gibi toprağa oturtulmasının en erken örneğini Erzurum Emiri Saltuk'ta (M.1189) görürüz. Kayseri Hasbek Hoca Hasan (12.yy'ın sonu), Elazığ-Harput Mansur Baba (13.yy'ın ilk çeyreği), Sivas-Divriği Nurettin Salih (Kemankes 1240-41), Kayseri-Develi Dev Ali (13.yy'ın ikinci yarısı) kümbetleri de aynı etkide ve inceyonu örgülüdürler. Gövde ve görünüşleri eş olan Tokat-Niksar Kırkkızlar (M.1220) ile Aksaray-Selime köyü, Selime Sultan Kümbeti (13.yy'ın birinci çeyreği) ile Kemah Melik Mengücek Gazi (12.yy sonu) kümbetleri tuğla gövdeli özelliği ile diğerlerinden ayrılmaktadır.⁵⁰

Sivas-Divriği Sitte Melik (M.1193) ve Emir Kamerüddin (M.1196), Isparta-Atabey Ertokuş Medresesindeki (13.yy'ın ikinci çeyreği), Tunceli-Mazgirt Elti Hatun (M.1252) ve yeni il Aksaray'ın Kılıç Arslan (M.1250-1275) kümbetleri de sekizgen gövdeli, oturtulmaksız ve taştan yapılmış tek katlı yapı özelliğine sahiptir.⁵¹

Tuncer'e göre, Doğu Anadolu'da sekizgen gövdeli türbeler Akkoyunlu devletinin mimari özelliklerini taşımaktadır.⁵² Sünni karakteri ile bilinen Akkoyunlu devletinin Karakoyunlularla rekabet halinde iken Onikigen türbe sembolizmine karşı sekizgen mimariyi tercih etmesi inançtan ziyade kadim Türk mimari geleneğinin bir yansıması olarak düşünülebilir. Tuncer'in Ahlat'ta bulunan sekizgen gövdeli kümbetlerin diğer yapı şekillerine göre daha erken tarihli olmasını, Orta Asya İslam öncesi Doğu Kültü'nün etkisine bağlaması ile⁵³ sekizgen mimari yapıların kadim Türk kozmogoni kavrayışını yansıtan eserler olduğu fikri örtüşmektedir. Ayrıca sekizgen türbelerin Anadolu'dan önce Orta Asya'da yaygın bir şekilde kabul görmesi de Doğu Kültü adı altında Türk kozmogoni etkisini belirginleştirmektedir.

48 Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolou Kümbetleri -2- (Beylikler ve Osmanlı dönemi)* (B.y.: Adalet Matbaacılık, 1982), 169.

49 Tuncer, *Anadolou Kümbetleri -2-*, 149.

50 Tuncer, *Anadolou Kümbetleri -2-*, 169.

51 Tuncer, *Anadolou Kümbetleri -2-*, 170.

52 Tuncer, *Anadolou Kümbetleri -2-*, 264.

53 Tuncer, *Anadolou Kümbetleri -2-*, 93.

Onikigen Türbeler

Anadolu’da onikigen türbe mimarisinin ilk örneği olabilecek bir yapı Erzurum’da Hatuniye Medresesi Kümbeti’dir. Medresenin mimari özellikleri ve bezemelerinden yola çıkılarak kümbet, tartışmalı da olsa 1253, 1276 veya 1291 yılına tarihlendirilmektedir. Fakat bunlar içinde türbenin banyesi Padişah Hatun’un Anadolu’yu terk ettiği 1291 yılı daha baskın olarak kabul görmektedir.⁵⁴

Erzurum’da Üç Kümbet adıyla anılan Anonim Türbe onikigen gövdeye sahiptir. Kayseri ve Ahlat’taki benzerlerinden yola çıkılarak 14.yy’ın başlarında inşa olduğu düşünülmektedir.⁵⁵ Erzurum’da onikigen gövdeli bir diğer yapı Gümüşlü Kümbet’dir. Karanlık Kümbet ile Anonim Türbenin tam bir benzeri olarak kabul edilmektedir. Tarih, yazıt ve mezar olmadığı için kime ait olduğu bilinmemektedir.⁵⁶ Erzurum-Horasan’da bulunan Micingirt Kümbeti ise onikigen gövdeli olup, içi dairesel yapıdır. Kesin yapılış tarihi bilinmeyen bu kümbetin mimari tarzlarından yola çıkılarak 14.yy’ın ilk çeyreğinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Rabia Hatun Kümbeti onikigen köşeli olup 14.yy’ın ikinci çeyreğine tarihlendirilmektedir.⁵⁷

Erzurum’da bir başka onikigen yapı, Olcayto Hüdabende zamanında 1310 tarihinde bina edilen Yakutiye Kümbetidir. İlhanlıların Bayburt ve Erzurum vilayeti askeri valisi olan Hoca Cemallettin Yakut adına yaptırılmıştır.⁵⁸

Onikigen türbelerin Anadolu’da görüldüğü en erken yerlerden biri de Gevaş ve Ahlat’dır. Burada bulunan kümbetler kare plan üzerine on iki köşeli gövdenin yükseldiği mimari üslûba sahip olup Karakoyunlu kültürünü yansıtmaktadır.⁵⁹ Doğu Anadolu’ya hakimiyet iddiasında olan Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinin Şii’lik-Sünnilik yarışması içinde dikkat ve kaynaklarını Bitlis, Ahlat, Azerbaycan, İran ve yöresine çevirmeleri⁶⁰ ile oluşan rekabetin doğal sonucu olarak bu türbeler bir kimlik yansıtma aracına dönüşmüştür.

54 Tuncer, *Anadolou Kümbetleri -2-*, 177; Önköl, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 200.

55 Önköl, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 203.

56 Tuncer, *Anadolou Kümbetleri -2-*, 191-202; Önköl, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 204.

57 Önköl, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 204.

58 Tuncer, *Anadolou Kümbetleri -2-*, 186.

59 Aslanapa, Oktay, “Doğu Anadolu’da Karakoyunlu kümbetleri”, *Yıllık Araştırmalar Dergisi* 1 (1957), 107.

60 Tuncer, *Anadolou Kümbetleri -2-*, 91.

Ahlat'da inşa edilen kümbetler arasında Kitabesiz Kümbet olarak adlandırılan veya halk arasında Keşif/Keşiş olarak bilinen kümbet onikigen gövdelidir, 14. yy'ın ilk çeyreğinde yapıldığı düşünülmektedir. Ahlat'ta Hasan Padişah Kümbeti de onikigen gövdelidir. Bu da 14.yy'ın birinci çeyreğine tarihlenmektedir. Bunun gibi Ahlat'ta Erzen Hatun Kümbeti de onikigen gövdeli inşa edilmiştir. Kitabesinden Karakoyunlu Emir Ali'nin kızı Erzen Hatun (öl.1397) olduğu anlaşılmaktadır.⁶¹

Yapanlar ve yaptıranlar açısından kümbetlerin çoğu yönetime katlan kişi ve ünlü hatunlardır. Ahi Baba gibi ileri gelen esnaflar veya kahramanlıklarıyla anılanlar da bulunmaktadır. Hoca, molla gibi isimler dinsel kimlikleri hatırlatmaktadır. Tuncer, türbelerin inşasında Müslümanlık kimliğinden ziyade toplumdaki görevlere daha çok kıymet verildiğini düşünmektedir.⁶²

Onikigen gövdeli kümbet yapısı bu tarihlerde Doğu Anadolu dışında nadiren görülür. Kayseri'de Şah Cihan Hatun Kümbeti (13.yy'ın sonu) Anadolu içlerinde görülen en erken yapılardan biridir. Tarihlendirmesi 1276 ile 1335 tarihleri arasında değişmektedir. Karaman Beyliğine ait gibi gösterilse de Eratna Beyliği veya İlhanlı yapısı olması kuvvetle muhtemeldir.⁶³ Döner Kümbet olarak da bilinen bu türbe onikigen gövdelidir. Görünümü itibarıyla Ahlat'taki türbelerin Orta Anadolu'daki temsilcisi olarak bilinir.⁶⁴ 13.-14. yüzyıllarda İlhanlı Devleti veya Eratna Beyliği'nin siyasi iradesiyle ortaya çıkan Orta Anadolu'daki onikigen gövdeli mimari eserler, bu bölgede ancak 16. yüzyılda yine bir siyasi irade ile Osmanlı-Safevi çekişmesinin sonucu olarak görülmeye başlanacaktır.

Buraya kadar türbelerin tarihsel süreç içinde gelişimini ana hatlarıyla vermeye çalıştık. Böylece inanç ile türbe sembolizmi arasında ilişki kurarken tarihsel sürecin tamamını dikkate alarak hangi sembolizmin inancın karşılığı olarak ortaya çıktığı, hangi sembolizmin gelenekle ilişkilendirilebileceği konusunu tahlil etmek kolaylaşacaktır. Bundan sonra onikigen ve yedigen türbelerin gelişimi aşamasında siyasi, sosyal ve dinî

61 Tuncer, *Anadolou Kümbetleri -2-*, 65-86.

62 Tuncer, *Anadolou Kümbetleri -2-*, 212.

63 Ayşegül Bekmez, "Kayseri Döner Kümbet: Tarihi-Banisi-Türk Sanatındaki Yeri", *Bildiriler Kitabı-III*, ed. Kadir Budak - Sabri Ege (İstanbul: İlem, 2017), 101-116.

64 Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 106.

faktörlerin etkisi dikkate alınarak bu mimari tarzların ortaya çıkmasındaki rollerine odaklanılacaktır.

Onikigen Türbelerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması

Doğu Anadolu bölgesinde On İki sembolizminin türbelere ve kümbetlere yansıdığı ilk tarih 13. yüzyıldır. Bu tarihte bölge Moğol istilasının etkisi altında şekillenmektedir. Moğol İlhanlı Devleti (1256-1335) Doğu Anadolu'nun imarına büyük çaba sarfetmiştir. Mimari eserlerin ortaya çıkmasında Hristiyan dünyanın Akdeniz ticaret yoluna uyguladığı ekonomik ambargo da önemli rol oynamıştır. İlhanlı Devleti Akdeniz'e alternatif olmak üzere Tebriz-Erzurum-Trabzon ticaret yolunu canlandırmak için etkili adımlar atmıştır.⁶⁵ Bunlardan biri de ileri gelen devlet adamlarının, hanedan üyelerinin türbelerini yaptırmak ve etrafında medrese inşa ettirmek olmuştur.

İlhanlı dönemi yapılara bakıldığında on iki sayı sembolizmi ile inşa edilmiş türbeler üzerinden Şii Müslümanlık mesajı verildiğini görmek mümkündür. Tarihte ilk örneği Büyük Selçuklular hakimiyeti altındaki Damgan'da 1097 tarihli Masumzade Türbesi ile verildiğini düşündüğümüz On İki İmam inancının 13. yüzyıla kadar başka bir örneğine rastlanmamaktadır. Doğu Anadolu'da bu türbelerin ortaya çıkmasının kuvvetle muhtemel nedeni, henüz Müslüman olmayan İlhanlı Devleti içinde hatırı sayılır derecede On İki İmam inancına sahip Türk boylarının varoluşudur. Moğol İlhanlı hâkimiyetinden önce bölgede Harezmşahlar Devleti'nin etkili olduğunu dikkate alacak olursak, Harezmşahlarla birlikte Anadolu'ya gelen Kıpçak ve Kanlı Türklerinin oluşturduğu göçler⁶⁶ bu inancın şekillenmesinde etkili olmuştur diyebiliriz. Ayrıca, İlhanlı Devleti (1256-1335) döneminde Doğu ve Güney Doğu Anadolu'ya gelen Akkoyunlu ve Şii karakteri ile bilinen Karakoyunlu gibi büyük göçebe Türkmen boylarının bu bölgeye yerleşmeleri de⁶⁷ inancın mimariye yansımada etkili olduğu söylenebilir.

65 Erol Keleş, "İlhanlı-Memlûk Rekabeti Arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu", *History Studies* 13/2 (2021), 675.

66 Muammer Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayın, 2010), 89-90.

67 Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, 88.

Fakat asıl büyük etki, Cengiz zamanından beri Moğollara tâbi olan, idare ve askerlik alanlarında hizmet veren Uygurlarla olmuştur diyebiliriz. Moğollar 13. yüzyılın başında Orta Asya'ya yayılmaya başlamasıyla birlikte Doğu-Türkistan'daki Uygurlar ile yine bir Uygur boyu olan Moğolca ve Türkçe konuşan Oyratlar, Horasan, İran, Azerbaycan ve Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Bir başka Türk soyu olan Kereyit ve Nayman'lar da diğer Türk boylarıyla Anadolu'ya "Tümen" denilen onbin kişilik veya "bing" denilen bin kişilik ordu birlikleri ile yerleşmişlerdir. Uygurların Anadolu'ya yerleşimleri 1243 Köseadağ Savaşı sonrasında ve özellikle İlhanlı Devleti'nin başlangıcında olduğu görülmektedir. Bu süreçte Musul-Kerkük, Diyarbakır, Harput illerine onbin kişilik tümenlerden oluşan "Oyrat"lar yerleşmişlerdir. Bugün hâlâ bu bölgede hoyrat adıyla söylenen uzun havalar Uygurların Oyrat koluna ait bir özelliktir. Abaka Han (1265-1282) döneminde Kayseri çevresine yerleşen Uygurların tümen beyi Müslüman olan Sebüktey'dir.⁶⁸

Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Kuzey Batı İran bölgesinde 13. yüzyılın başından itibaren bulunan Türk varlığı, sahip oldukları güçlü On İki İmam inancını mimari eserlere yansıtabilecek ve siyasi iradeyi etkileyecek kadar yoğun bir nüfusu teşkil etmişlerdir. Bu kanaate Karanlık Kümbet'in yapılış amacı ve mimari özelliklerinden varabiliriz. Bu kümbet Sadr-ed-din Türkbey tarafından 1264 yılında Horasan'da vali olan babası Vecihid-din'in savaşta ölmesi üzerine yaptırılmıştır. Türbenin banisi olan ve isminden Türk olduğu anlaşılan Sadr-ed-din Türkbey'in, türbedeki oniki sayı sembolizminden On İki İmam inancını benimsediğini varsayabiliriz. O dönemde İlhanlıların henüz Müslüman olmadığı bilinmektedir fakat hakimiyetleri altındaki Türk boylarının inançlarına hürmet göstermeleri kabul edilebilir bir durumdur. Zaten bu etkileşimin neticesinde, 14 yüzyılın başından itibaren İlhanlıların Şii eğilimli bir Müslümanlığı kabul ettiği bilinmektedir.

Mimari yapıların yansıtmış olduğu kültürel öğeler etnik aidiyetlerine dair de bir fikir vermektedir. Tuncer'in ifadesiyle; "Yapılar, oturaklı, ağırbaşlı ve durgundurlar. Zor dönemlerin siyasal ve ekonomik hüznü vardır. İlhanlıların, abartılmış kabartmaları, kuş, hayvan motifleri, hayat ağacı görülmez. Öyleyse yaptıranlar veya adına yapılanlar İlhanlı kökenli

68 Kırzioğlu, M. Fahrettin, "Eratna-Oğulları", *Tarihte Türk Devletleri II* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1987), 496-498.

değildirler” diyerek iddiamızı destekleyecek şekilde 13. ve 14. yüzyıla tarihlenen Erzurum bölgesindeki türbe ve kümbetlerin mimari özelliklerinin Türk izleri taşıdığını belirtir.⁶⁹

Türlere atfedebileceğimiz ilk türbe Karanlık Kümbet olmasına rağmen bu türbe Anadolu’da inşa edilen ilk onikigen kümbet mimarisi değildir. Tarihi tartışmalı olmakla birlikte Anadolu’da onikigen kümbet mimarisinin ilk örneği Hatun Kümbeti’dir. Hatuniye Medresesi ile birlikte anılan bu kümbet, mimari özelliklerinden yola çıkılarak 1253, 1276 veya 1291 yılına tarihlendirilmektedir. Fakat, Blessing’in değerlendirmelerine göre bu tarih daha erkene alınabilir. Zira, Hatun Kümbeti’nin mimari üslubu, 1271-1272’de inşa edilen Sivas Gök Medrese ile 1228-1229’da inşa edilen Divriği Ulu Cami’si ile kıyaslandığında Sivas’taki yapıların düzenleme ve bezemelerin Hatuniye Medresesinden (Çifte Minareli Medrese) alındığını göstermektedir. Bu durumda Hatun Kümbeti’nin tarihlendirilmesi 1228’den önce olması gerekir. Bu tespit bize On İki İmam inancına sahip Türklerin bölgede İlhanlılar gelmeden önce var olduğuna bir işaret sayılabilir. İlhanlıların On İki İmam inancı muhtemelen devlet içinde etkili olan Türk boylarının tesiri ile şekillenmiştir. İlhanlı hükümdarlarından Gazan Han ile başlayan inancın mimariye yansması ise Olcayto Hüdabende zamanında zirvesine ulaşmıştır.

Karakoyunlu hakimiyeti döneminde Doğu Anadolu bölgesinde On İki İmam inancını gösteren türbeler İlhanlı dönemine göre sayıca daha azdır. Doğu Anadolu’ya hakimiyet iddiasında olan Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinin Şii-Sünnilik rekabeti içinde dikkat ve kaynaklarını Bitlis, Ahlat, Azerbaycan, İran ve yöresine çevirmelerine⁷⁰ rağmen Karakoyunlu dönemi Bitlis’te iki adet onikigen kümbet vardır. Ahlat’ta yedi adet kümbet bulunmaktadır. Bunlardan dördü onikigen gövdelidir. Gevaş ve Ahlat’da bulunan kümbetler kare plan üzerine on iki köşe gövdeli olup Karakoyunlu kültürünü yansıtmaktadır.⁷¹ Karakoyunlu hakimiyeti (1380-1469) döneminde yapılan eserler sayı olarak İlhanlı dönemine göre daha azdır. Şii-Sünni rekabetinden doğan bayındırlık faaliyetlerine rağmen Karakoyunlular zamanında onikigen türbe mimarisi İlhanlı dönemindeki canlılığı yakalayamamıştır.

69 Tuncer, *Anadolou Kümbetleri -2-*, 212.

70 Tuncer, *Anadolou Kümbetleri -2-*, 91.

71 Aslanapa, *Doğu Anadolu’da Karakoyunlu Kümbetleri*, 107.

Doğu Anadolu, Azerbaycan ve İran'da 13. yüzyıldan itibaren, bölgede hakimiyet kuran İlhanlı ve Karakoyunlu gibi devletlerin sosyolojik yapıyı dikkate alarak en yaygın gördükleri inanç üzerinden siyaset ürettiğini söyleyebiliriz. Bunun en belirgin uygulaması, hanedan mensuplarının, devlet adamlarının veya toplumun ileri gelenlerinin türbelerine On İki İmam inancının yansıtılmasında gözlenebilir. Karakoyunlu devletinin dağılmasından sonra siyasi birliğini kaybeden bölgedeki On İki İmam inancına sahip Türk boyları, Safevi Devleti altında yeni bir siyasi birlik oluşturmuşlardır. Tarikattan devlete giden süreç içinde dinî kimliği hayli tartışmalı olan Safevi Tarikatı'nda Şeyh Safi'den sonra oğlu Sadrettin Musa (1334-1392) bölgenin hâkimi olan İlhanlı Devleti'nin parçalanma sürecine girdiği zor döneme rağmen Erdebil Tekkesine ait varlıkları koruduğu gibi, babası Şeyh Safi'ye ait bir türbe ve müstemilat binaları da yaptırmıştır.⁷² Şeyh Safi türbesi İlhanlı hükümdarları ve ileri gelenlerine yapılan onikigen türbelerin aksine sekizgen bir kaide üzerine dairesel planla çıkılmış üstü yine sekizgen kubbe ile örtülerek inşa edilmiştir. Fakat bu tespit Safevi Tarikatı'nın Sünni olduğuna dair bir işaret olarak görülmemelidir. Çünkü hemen hemen aynı dönemde inşa edilen Hacı Bektaş Veli türbesi de sekizgendir. İlhanlı dönemi gibi onikigen sembolizminin türbelere yansıdığı şaşalı bir dönemde hem Hacı Bektaş Veli hem de Şeyh Safi türbesinin sekizgen bir kaide üzerine inşa edilmesi henüz On İki İmam inancının kimlik olarak diğer derviş gruplarını tehdit etmediği anlamına da gelebilir. Bu yüzden her iki tarikat kurucusunun türbesinde geleneksel olarak yapılagelen ve Türk kozmogonisini yansıtan sekizgen mimari tercih edilmiştir.

İlhanlıların ve Karakoyunluların sırtlarını dayadıkları dinî grup muhtemelen toplumun ekseriyetini oluşturan On İki İmam inançlı gayrimüteşerri sufi gruplardı. Safevi Tarikatı da bu sosyolojik yapıyı gözeterek kendisine güçlü bir destek sağlamak üzere zamanla stratejilerinde bir değişikliğe gitmiştir. Nitekim Safevi tarikatında ilk Şii eğilimler Şeyh Cüneyd'in (1447-1460) Anadolu seyahati döneminde gelişmiştir. Şeyhin etrafını saran Türkmen sosyo-kültürel çevre, gayrimüteşerri On İki İmam inancının aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır. Şeyh Cüneyd'le birlikte tarikatın doktrininde ve mürit profilinde köklü değişim yaşanmıştır. Öyle

72 Cengiz Yıldırım, Şah Hatâyî (İstanbul: Dorlion Yayınları, 2020), 24-25.

ki tarihçiler Şah İsmail'in saltanata yükselmesinde dayanak noktası olarak Cüneyd döneminde tesis edilmiş bu dinsel düzenlemelere ve etrafındaki kalabalık Anadolu müritlerine dikkat çekmiştir.⁷³ Safevi Tarikatı'nın edinmiş olduğu bu yeni mezhebi kavrayış ile Anadolu'da Safevi etkisinden önce yaşayan bir On İki İmam inancının varlığından söz etmek mümkündür. Fakat bu inancın henüz mimari olarak kendini yansıtabilecek kudrete erişebildiğini söylemek zordur. On İki İmam inancının zayıf da olsa Bektaşî Tarikatı'ndaki varlığını Şeyh Cüneyd'in çağdaşı olan Sadık Abdal'ın (1380-1460) Divan'ında geçen iki şiirinde görebiliyoruz. Hacı Bektaş Veli'nin halifelerinden biri olan ve Dimetoka'daki Kızıldeli Sultan Dergahı'nı kuran Seyyid Ali Sultan'ın müridi Sadık Abdal yazmış olduğu Divân'ında toplam 66 şiir bulunur. Bu şiirlerinden sadece ikisinde On İki İmam inancı geçer⁷⁴ki bu da bize On İki İmam inancının henüz tarikatı derinlemesine etkilemediğini gösterir.

Şah İsmail her ne kadar On İki İmam inancının kudretiyle iktidara gelmişse de yönetimi sırasında diğer dinî grupların varlığına saygı duyarak bir konsensus aramıştır. Safevi Devleti'nin resmi mezhebi Şah İsmail'in kurduğu bir istişare heyeti tarafından belirlenmiştir. Resmi mezhebin belirlenmesinde dinî grupların toplumsal tabanda yaygınlığı belirleyici unsur olmuştur. İspanakçı Paşazâde'ye göre, Şah İsmail Tebriz'de tahatta geçtikten sonra ülkeye bir düzen getirmek üzere sayıca en kalabalık olan inanç grubunu resmi mezhep olarak seçmek istemiştir. Çoğunlukta olan grup On İki İmam Şiiliği olduğu için bu inanç, devletin mezhebi olarak kabul edilmiştir. Sufilerden bir kısmının On İki İmam Şiiliği yerine Haydarî Tarikatı'nı önermesine rağmen müzakere heyeti bu öneriyi reddetmiştir. Paşazade, rakip Haydarî tarikatını tanıtmak üzere karakteristik özelliklerinden şöyle bahsetmiştir: “bu tarikata bağlı olanlar bugün de Anadolu'nun bazı bölgelerinde Bektaşî kisvesinde olup Haydarî, Raziyye ve Seb'iyye isimleri altında meşhurdurlar bunların dervişleri başlarına silindirik, yedi dilimli kızıl takke takar...”⁷⁵ Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Safevi Devleti'nin resmi mezhebine karar verecek danışma

73 Rıza Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu*, çev. Barış Yıldırım (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 220-222.

74 Sâdık Abdâl. *Sâdık Abdâl Divanı*, çev. H. Dursun Gümüşoğlu (İstanbul: Dörtkapı Yayınları, 2019), 16-48.

75 Hamidreza Sohrabiabad, *Safevi İdaresinde Toplumsal Dönüşüm* (Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 163-164.

meclisinde hem On İki İmam İnancına sahip üyelerin bulunması hem de Seb'iyye adı verilen Yedi İmamlı Haydarîlerin bulunması her iki dinî grubun Türkler arasında yerleşik olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Yedi İmamlı Haydarîlerin İsmailî inancın bir görünümü olduğunu iddia etmek de abartılı olmaz. Çünkü İsmailîler, inançlarını farklı kimlikler altında sürdürebilme konusunda tarihsel olarak yeterince tecrübelidirler. Nitekim Türkler arasında Karmatîlerin yaşamış oldukları ve inançlarını başarılı şekilde kaynaştırdıkları bilinen bir durumdur. Biruni'nin kitap başlığı olarak bildirdiği bu kaynaşma ayrı bir çalışmayı hak edecek şekilde araştırmacıları beklemektedir.

On İki İmam inancı Safevî Devleti'nin resmi mezhebi olduktan sonra, Anadolu'ya yönelik Safevî propagandası bu inancın kodlarını taşıyan içerikle yürütülmüştür. Safevîlerin Anadolu içlerinde nüfuz kazanmaları Osmanlı'nın tedbir almasına neden olmuş ve On İki İmam inancını Anadolu'da kendi kontrolü altında gelişmesine imkân sağlayacak bir politika yürütmeye çalışmıştır. Bu sebeple gayrimüteşşeri derviş gruplarını Kızılbaş propagandasından korumak için Bektaşî geleneğini tarikat olarak örgütlenmeye teşvik etmiştir. Bu konuda yapılan gayretlerden biri Hacı Bektaş Veli menkıbelerinin derlendiği bir velayetname hazırlamak olmuştur. Bu derleme faaliyeti Hacı Bektaş Veli'nin bel evladı Mahmut Çelebi veya Balım Sultan tarafından koordine edilmiş ve muhtemelen 15. yüzyılın sonlarında tamamlanmıştır. Yıldırım'a göre, 15. yüzyılda velayetname metninin yazıldığı 20 yıllık süre içinde Kızıldeli Dergâhı merkez olmak üzere, Rumeli derviş zümreleri arasında Bektaşî kültürünün yerleşmesi sağlanmıştır.⁷⁶ Bektaşî tarikatını dönüştüren önemli simalardan Balım Sultan 16. yüzyılın başında II. Bayezid'in isteği ile Kızıldeli Tekkesi'nden Hacı Bektaş Veli Dergâhı'na gelerek Anadolu ve Balkanlar'da dağınık halde yaşayan Bektaşî dervişlerini merkezi bir çatı altında birleştirecek kurumsal alt yapıyı inşa etmiştir. Bu çerçevede ilk olarak, Kızıldeli Dergâhı'nda uzun zamandır sürdürülegelen erkân ve ayinleri esas alarak, Bektaşî Tarikatı'nın ibadet uygulamalarını standartlaştırmıştır. İkinci olarak, Hacı Bektaş Veli'nin yolunu süren abdal cemaatlerine ait tekkeleri peyderpey Bektaşî tekkesine bağlayarak, hiyerarşik bir tekkeler ağı oluşturma temellerini atmıştır.⁷⁷

⁷⁶ Rıza Yıldırım, *Bektaşîliğin Doğuşu* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 178-181.

⁷⁷ Yıldırım, *Bektaşîliğin Doğuşu*, 290-291.

Osmanlı Devleti’ne göre, Bektaşî Tarikatı’nın merkezi bir yapıda örgütlenmesi çok önemliydi. Çünkü çok sayıda mensubu bulunan gayrimüteşerri İslam anlayışının liderliğine soyunan ve büyük bir askeri güce ulaşan Safevi Tarikatı, 15. yüzyılın ikinci yarısında büyük çekim merkezi oluşturmuştu. Bu zümreleri bir çatı altında tutmak ve Kızılbaş etkisinden korumak Osmanlı yönetimi açısından hayati öneme sahipti. Bu yüzden Osmanlı’nın Balım Sultan’a verdiği desteği, İmparatorluk sathına yayılmış muhtelif abdal cemaatlerinin Kızılbaş hareketine yönelmelerine engel olma politikasının bir parçası olarak görmek gerekir. Eğer Hacı Bektaş Dergâhı bu zümreler üzerinde bir denetim kurabilir ve gayrimüteşerri dünya içinde bir “ortodoksi” oluşturabilirse, devlet açısından daha yönetilebilir olacaktı.⁷⁸

Balkanlar’da Yedigen Türbelerin Ortaya Çıkışı

Yedigen sembolizminin İsmailî inancın bir yansıması olarak 16. yüzyılda sadece Balkanlar’da ortaya çıkmış olması, yalnızca inancın olgunlaşması ve dışlaşması ile açıklanması zor bir durumdur. İsmailî teolojik kavrayışın çok daha belirgin olduğu Ehl-i Hakk’larda⁷⁹ dahi türbeler yedi sembolizmi ile inşa edilmez iken Otman Babalılarda bu sembolizmin birdenbire ortaya çıkmasında inancın dışlaşma azminden ziyade çevresel etkilerin zorlayıcılığından bahsetmek gerekir.

Öncelikle Anadolu’da ve Balkanlarda yaşayan derviş gruplarının kimlik olarak hangi çevreye ait olduklarına dair bir tespit yaptıktan sonra Osmanlı-Safevi rekabetinde gelişen dinî-siyasi olaylara paralel olarak türbe sembolizminin bu kimlikleri belirginleştirmek için kullanılmasına geçmek gerekir. Anadolu dinî tarihinde 15. yüzyılın ikinci yarısına kadar Rum erenlerinin gözünde Anadolu’nun kutbu Ahmed Fakih olarak bilinmekteydi. Hacı Bektaş ise yukarıda belirtilen şekilde velayetnamesi yazılmadan önce derviş gruplarının kolektif belleğinde kutupluk makamının altında “Rum’un gözcüsü” olarak bilinirdi, fakat Kalenderiler, Abdallar, Işıklar gibi popüler derviş zümreleri arasında da saygı duyulan velilerden birisi olarak kabul edilirdi. Rıza Yıldırım’a göre, Osmanlı’nın gayrimüteşerri derviş zümrelerini bir çatı altında birleştirme projesinde, Hacı Bektaş

78 Yıldırım, *Bektaşiliğin Doğuşu*, 291-292.

79 İbrahim Karaca, *Ehl-i Haklar’da Kültürel Hayat* (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2022), 122-133.

Veli'nin seçilmesinde muhtemelen bu saygınlık etkili olmuştur.⁸⁰ Osmanlı gözetiminde tarikatlaşma süreciyle birlikte 15. yüzyılın sonlarında yazılan velayetnamede Hacı Bektaş Veli "Rum'un gözcülüğünden" alınıp "kutup" olarak tanıtılmaya başlanmıştır. Fakat Hacı Bektaş'ın bu yeni imajı çeşitli derviş grupları tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Kendi meşrebini olduğu gibi korumak isteyen zümreler bu imaja direnç göstermişlerdir.⁸¹ Özellikle 16. yüzyılda Balkanlar'da bir yanda zamanla Bektaşî Tarikatı'na dönüşecek Kızıldeli Dergâhı, diğer yanda Otman Baba'yı zamanın kutbu olarak kabul eden ve sayıca daha üstün Rum Abdalları arasında belirgin bir rekabet ve çatışma belirmiştir. Ziyaretgahları dahi birbirinden farklı olan bu derviş gruplarından Bektaşî dervişleri Hacı Bektaş Tekkesi'ni merkez kabul ederken, Rum Abdalları Eskişehir'de bulunan Seyyid Gâzi Tekkesi'ni merkez kabul edip yıllık ziyaretlerini buraya yapmışlardır.⁸²

Rum Abdallarının itibar ettiği Kızıldeli Sultan Dergâhı'nda 16. yüzyılın ilk yarısından itibaren ikinci bir meydan evi görünmektedir ki "Yukarı Meydan Evi" olarak adlandırılan bu yeni dergah Bektaşîlere aittir. "Aşağı Meydan Evi" ise dergahın kurucusu Seyyid Ali Sultan'ın soyundan gelen Erzadeler'e aittir. Otman Baba'nın müridi olan Demir Baba'nın baş okutması için Erzadeler'e gelmesi ve fakat Bektaşîler tarafından hiç istenmemesi bize iki şeyi anlatmaktadır. Birincisi Otman Babalıların otantik olarak Erzadeler'e kendilerini yakın hissetmesi ki bu özdeşlikte özellikle her ikisinin de 7. İmam Musa Kazım soyundan geliyor olmaları belirleyicidir. İkincisi hem Erzadeler hem de Otman Babalıların Bektaşîlere mesafeli durmalarıdır. Bunun sebebi dergâhta irşâd olmalarına rağmen statü olarak hiçbir zaman Seyyid karizmasına ulaşamayan ve posta oturmayan Bektaşî dervişlerin geliştirmiş olduğu bir iç yapılanma girişimidir. Başını Balım Sultan'ın çektiği bu protest dervişan grubu ile Bektaşîlik yapısal bir değişime uğratmıştır. II. Beyazıt'ın (1481-1512) desteğini alarak Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın başına geçen Balım Sultan ile birlikte tarikat tamamıyla on iki erkan üzerine şekillenmiştir.⁸³ Hacı Bektaş Dergâhı mimari yapısındaki sayı sembolizmi de çarpıcı bir şekilde Balım Sultan döneminde değişikliğe uğramıştır. Orhan Bey zamanında yapılan Hacı

80 Yıldırım, *Bektaşîliğin Doğuşu*, 177-186.

81 Yıldırım, *Bektaşîliğin Doğuşu*, 181.

82 Yıldırım, *Bektaşîliğin Doğuşu*, 188-190.

83 Yıldırım, *Bektaşîliğin Doğuşu*, 231-262.

Bektaş Veli'nin sekizgen türbesinin yanı başında Balım Sultan'ın onikigen türbesi inşa edilmiş ve bu tarihten sonraki mimari eserlerde onikigen sembolizm hâkim olmuştur.

Safevilerin Balkanlardaki yedi sembolizimli türbelerin ortaya çıkışına etkisi Bektaşilik Tarikatı üzerinden dolaylı olmuştur. Safevi Devleti'nin On İki İmam inancı üzerinden Anadolu'ya yapmış olduğu dinî propagandaya karşılık olarak, Rıza Yıldırım'ın tespitlerinden hareket edecek olursak, Osmanlı Devleti'nin Bektaşî geleneğindeki On İki İmam inancını baskın karakter olarak öne çıkarıp, Bektaşiliği çatı tarikat olarak örgütlemeye çalışması⁸⁴ Rum Abdallarına kimlik tehdidi olarak yansımıştır. Nitekim Bektaşî tarikatlarında 16. yüzyılda başlayan onikigen türbe sembolizmine paralel olarak Rum Abdallarında yedigen türbe mimarisi ortaya çıkmaya başlamıştır. Yedigen türbelerin ortaya çıkışı 1478 yılında vefat eden Otman Baba'nın Haskova yakınlarında bulunan Tekkeköy'deki türbe inşası ile başlar ve bu tarihten sonra Otman Baba süreğini süren Rum Abdallarında yedigen türbe mimarisi hâkim tarz olur. Türbe, mimari projenin tasarım ve planlama zorluğundan kaynaklanan bir gecikme ile Otman Baba'nın ölümünden yaklaşık 29 yıl sonra 1506-1507 yıllarında yapılabilmektedir. Bu tarihten sonra Kıdemli Baba, Akyazılı Sultan, Demir Baba gibi meşhur evliyaların türbeleri de yedigen mimari sembolizmiyle inşa edilmiştir. Ali Baba, Hoş Geldi Baba, Hasan Baba ve Topuz Baba gibi daha geç dönemde inşa edilen yedigen türbeleri ise geleneğin devamı olarak değerlendirilmektedir.⁸⁵

Rum Abdallarının kimlik tehdit algısının gerçek boyutları zamanla ortaya çıkmıştır. 16. ve 17. yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti'nin desteğini alarak çatı tarikat örgütlenmesine devam eden Bektaşilik Tarikatı, Otman Baba mensuplarının büyük bir kısmını zamanla Bektaşî şemsiyesi altında eritmiştir. Günümüzde Balkanlar'da ve Rumeli'nde Musahipsiz Otman Babalılar olarak anılan inanç mensupları, tarihsel olarak Bektaşilere tepkili olan Rum Abdallarının devamı olup mimari ve ibadete ilişkin sembollerini yedi üzerinden şekillenmektedir. Bugün sayıları çok azalan bu dinî grup, odak değişse de amacı aynı olan Bektaşî çevrelerce halen eritmeye çalışılmaktadır. Sücaaddin Veli Ocağı hamiliğinde Otman

84 Yıldırım, *Bektaşiliğin Doğuşu*, 177-186.

85 Gülyüz, "Balkanlarda Görülen Yedigen Planlı Türbe Şemasının Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme", 75-87.

Babalılar, “Şeyh Şüca Ocağına bağlıdır” denilerek, Bektaşî şemsiyesi altına alınmaya çalışılmaktadır.⁸⁶

SONUÇ

İslamiyet’ten önce Türk kozmogoni kavrayışını belirleyen kutsal ana ve ara yönler Türk mimarisinin gelişimine tesir etmiştir. Öncelikle bu kavrayış Türkler arasında yaşayan Mahiyana Budizmine sirayet ederek bazı tapınak mimarilerinin sekiz köşeli inşa edilmesine vesile olmuştur. Hükümdarın dünyaya hâkimiyeti için dört ana yön ve köşelerde duran “küzetkici”ler tapınakların inşa edilmesine referans olmuş ve sekiz köşeli tapınaklar (stupa) ortaya çıkmıştır. Önce göğün oğlu olarak kutsanan hükümdarın yaşadığı kent veya tapınak bu şekilde inşa edilirken daha sonra Budist rahiplere sekizgen stupa’lar inşa edilir hale gelmiştir. İslamiyet’in Türkler arasında yayılmasıyla bu mimari tarzın ileri gelen devlet adamları ve din büyüklerine de yapıldığı gözlenmiştir. Türkler henüz Anadolu’ya gelmeden önce Orta Asya’da inşa edilen toplam 23 türbeden 15’i gibi önemli bir bölümünün kübik ve sekizgen yapıda olması gelenek haline gelmiş bir mimari tarzı ifade etmektedir. Kadim Türk kozmogoni inancı ilk anlamını yitirmesine rağmen mimari bir gelenek olarak sonraki nesillere yansımaya devam etmiştir.

Anadolu’da da benzer şekilde sekizgen bir mimari yapı geleneği mevcuttur. Yedinci yüzyılda örnekleri görülen sekizgen gövdeli kiliseler, Anadolu’da sekizgen mimari tarza ilişkin bir gelenek olduğunu göstermektedir. Türklerin Anadolu’ya geldikten sonra Selçuklu döneminde inşa edilen toplam 111 türbeden 43’ünün sekizgen olması ve erken Osmanlı döneminde toplam 84 türbeden 18’inin sekizgen olması aklımıza bu yapı geleneğinin Orta Asya’mı yoksa Anadolu etkisini mi taşıdığı sorusunu akla getirmektedir. Burada önemli olan hangi geleneğin daha baskın olduğundan ziyade her bir türbenin kendi özelinde kimler tarafından yapıldığına odaklanmak gerekir. Bu da daha çok sanat tarihçilerinin ilgi alanına girmektedir. Bizimle ilgili yanına gelince, sekizgen mimari yapı bir inancın yansıması mı yoksa geleneğin devamı mı olduğu sorusuna cevap aramak olacaktır.

86 Hulusi Yılmaz - Merve Çavuş, “Musahipsiz Otman Babalılarda Kimlik Mücadelesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 102 (2022), 236.

Anadolu’da yapılan sekizgen türbelerin bir kısmı, Aksaray’daki Kılıç Arslan türbesi veya Doğu Anadolu’daki Akkoyunlu devletinin mimari özelliklerini taşıyan sekizgen türbeleri gibi Sünni geleneğe ait olduğundan kuşku duymayacağımız türbelerdir. Bu yapılarda, inancın sayı sembolizmine dönüşerek mimariye yansıdığını gösterecek herhangi bir işaret gözlenmez. Sekizgen türbelerin bir kısmı da Kemah’ta Gözcü Baba Kümbeti, Diyarbakır’da Sarı Saltuk Kümbeti, Harput’ta Mansur Baba gibi Alevi inancını yansıtan kişi adları gibi görünse de bunların da Alevi inancında önemli bir yere sahip olan İmam Rıza’ya gönderme yapılarak inşa edildiğini gösterecek işaretlere rastlanmaz. Muhtemelen hem Sünni hem de Alevi inancına sahip olan her iki inanç grubu da kadim Türk geleneğini takip ederek türbelerini inşa etmişlerdir. Sekizgen mimari yapı Türk kozmogonisinin bir yansıması olarak uzun zamandır kullanılmaktadır. Bu sembolizm, Budist mimariden sonra İslam dönemi türbelere yansımış şekli ile bir geleneğe dönüşmüştür. Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra Orta Asya’da inşa edilen türbelerde ve Anadolu’da hem Sünni hem de Alevi gelenekte sekizgen türbe mimarisinin kullanılması, bu sayı sembolizminin Bahadır’ın iddia ettiği gibi sadece Alevilere özgü bir sembolleştirme olmadığını, kadim bir Türk geleneği olduğunu göstermektedir.

Sekizgen türbe mimarisinin bu tarihsel serüvenine binaen, tarihte Şii kimliği ile bilinen Karakoyunlu devleti ile Sünni olarak bilinen Akkoyunlu devletinin Bitlis, Ahlat ve Gevaş’ta inşa etmiş oldukları türbeler üzerinden kimliklerini tahlil etmek hatalı olacaktır. Çünkü Akkoyunlu devletinin benimsemiş olduğu sekizgen mimari hem Bektaşî ocağının kurucusu Hacı Bektaş Veli’nin hem de Erdebil ocağının kurucusu Şeyh Safi’nin türbeleri inşa edilirken de tercih edilmiştir. Dolayısıyla her iki inanç grubu tarafından kullanılan bir mimari sembolizm kimlik tanımlaması için kullanılmaması gerekir.

Anadolu’da inanç ile türbelerdeki sayı sembolizmi arasında ilişki kurabileceğimiz ilk tasarım 13. yüzyılda görünür hale gelen On İki İmam Şii’liğine aittir. Henüz Müslüman olmayan Moğol İlhanlı Devleti içinde yer alan Türk boylarının mensup olduğu On İki İmam inancı, ilk kez bu devletin himayesinde bir kimliğin ifadesi olarak dışlaşmaya başlamıştır. Bu inancın maddi kültür unsurlarına yansımaları gerektirecek motivasyonun ne olduğu konusu aydınlatılmaya muhtaç olsa da Doğu Anadolu

ve İran bölgesinde başlayan inanç-kimlik hareketi sonra Anadolu'yu etkilemiş daha sonra da Balkanlar'ı tesir altına almıştır.

Doğu Anadolu ve İran bölgesinde sırasıyla İlhanlı, Karakoyunlu ve Safevi devletleri, On İki İmam inancına mensup hatırı sayılır yoğunlukta-ki Türk boylarını dikkate almak zorunda kalmışlardır. Bu inanç, devletin resmi mezhebi olarak ilan edildikten sonra bir propaganda aracı olarak Anadolu'daki heterodoks derviş gruplarına nüfuz kazanmak üzere kullanılmıştır. Osmanlı Devleti, tebaasının önemli bir bölümünü teşkil eden bu derviş zümrelerini kaybetmemek üzere Bektaşî Tarikatı üzerinden bir strateji geliştirmiştir. Balım Sultan eli ile On İki İmam inancı ve erkânı üzerinden tarikat yeniden düzenlenmiş ve çatı tarikat olarak diğer derviş gruplarını kendi örgütlenmesinin altında toplamaya başlamıştır. Bu stratejik adımlar ile On İki İmam inancı kerhen de olsa Osmanlı Devleti'nin de desteğini kazanarak Anadolu'ya yayılma imkânı bulmuştur. 13. yüzyılda Doğu Anadolu'da başlayan onikigen türbe mimarisi 16. yüzyıldan sonra Osmanlı-Safevi rekabetinin avantajıyla Anadolu'ya yayılmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin Bektaşî Tarikatı'na vermiş olduğu destek ve bu tarikatın yayılma azmi Balkanlar'da Rum Abdallarını tedirgin etmiştir. O dönemde Rum Abdallarının kutbu olarak görünen Otman Baba liderliğinde ciddi bir direnç göstermişlerdir. Balkanlar'da Bektaşîlere nazaran daha yoğun nüfusa sahip olan Rum Abdalları Osmanlı desteğinde gelişen Bektaşîliği ve on ikili tarikat erkânını bir kimlik tehdidi olarak algılamış ve kendi kimliklerini yansıtabilecek sayı sembolizmini görünür hale getirmek istemişlerdir. Rum Abdalları muhtemelen Türkler arasında Haydarîlik, Sebiyye ve Raziyye adlarıyla bilinen ve yedi sembolizmini kullanan tarikatların Balkanlar'daki uzantısı olarak tepkilerini geliştirmişlerdir. Yukarıda görüldüğü üzere yedi sembolizimli Haydarî Tarikatı, Safevi Devleti'nin resmi mezhebi olmak için On İki İmam Şiiliğinin yerine teklif edilecek kadar bir yoğunluğa sahiptir. Rum Abdalları da Balkanlar'daki sayıca üstünlüklerini, Otman Baba'nın karizmatik liderliğinde bir güce dönüştürmüş ve kimliklerini yansıtabilecek yedi sembolizmini türbelere yansıtmak üzere devlet desteğini almışlardır. Yedigen türbe mimarisi bu motivasyonla ortaya çıkarken, muhtemelen bu mimari tarzın ilk kez deneniş olması nedeniyle Otman Baba Türbesi ancak 29 yılda tamamlanabilmiştir.

Araştırmacılar Mikov, Melikoff, Ocak, Kaygusuz ve Bahadır, yedigen türbe mimarisinin ortaya çıkışını, İsmailî inancın dolaylı yollardan

mimariye bir yansıması olarak görmüşlerdi. Biz de bu fikre katılmakla beraber İsmailîliğin, Haydarîlik, Seb'iyye, Raziyye gibi tarikatlar altında zaten Türkler arasında yaşadığını, bu kimliğin maddi kültür unsurlarında görünür hale gelebilmesi için yok olma tehdidini hissedecek bir kimlik krizine girmesi gerektiğini düşünüyoruz. Nitekim rakibi On İki İmam Şiîliği ona bu tehdidi hissettirmiş olmalı ki kendilerini yine rakibin diliyle türbelerdeki sayı sembolizmi üzerinden somutlaştırma ihtiyacı duymuşlardır. Her iki türbe mimarisinin de Osmanlı Devleti sınırları içinde 16. yüzyılda ortaya çıkması bu rekabete işaret eden önemli bir göstergedir. Sonuç olarak İsmailî inancın işareti olarak yedi sembolizminin niçin başka yer ve zamanda değil de sadece Balkanlarda 16. yüzyılda görüldüğünü ancak bu rekabet ile açıklayabiliriz.

Ersal'ın, türbelerdeki yedi sembolizmini Otman Baba'nın soyu ile açıklaması sahada Otman Babalılar arasında da gördüğümüz bir tutumdur. Otman Babalılar, Hüsam Şah'ın 7. İmam Musa Kazım soyundan gelmesine binaen yedi sembolizminin de buradan geldiğine inanmaktadırlar. Tarihi süreçte türbe mimarilerinde soy ve dinî lider ilişkisine rastlanmamasına rağmen, yedigen sembolizminin Otman Baba karizması ve soy ilişkisiyle açıklanması yeterince tatmin etmemektedir. Tarihsel süreçte gelişen sosyal, dinî ve siyasi gelişmeleri bir tarafa bırakarak bu kimlik sembolizmini sadece soy bağına indirgemek, sözlü kültüre uygun düşse de tarihsel akışa uygun düşmemektedir. 16. yüzyıla kadar hiç tecrübe edilmemiş bir türbe mimarisinin bu tarihten sonra tercih edilmesi, Anadolu dinî ve siyasi tarihi bakımından çok önemli bir yere sahip olan Osmanlı-Safevi rekabeti dikkate alınmadan anlaşılmayacaktır.

Gülyüz'ün, yedigen mimariyi kadim Türk kültürüne dayandırarak yalıtılmış bir coğrafyada uygun zemin ve zamanda ortaya çıktığına dair iddiası da ciddi bir tarihsel temellendirmeye ihtiyaç duymaktadır. Bizim incelemizde Türk kültüründe yedigen mimariye rastlanmazken iddia edilen yedigen mimarinin Türk kültüründe nasıl ortaya çıktığı ve hangi tarihsel süreçte ne gibi gelişmelerle dışsallaştığı izaha muhtaç görünmektedir.

Son olarak, türbe sembolizmi özelinde her inancın kendinî sayı sembolizmi üzerinden türbelere yansıtmaya ihtiyacını duymadığını söyleyebiliriz. İnanç ile türbe mimarisi arasında zorunluluk ilişkisi olmamakla birlikte, yok olma veya asimile olma korkusu kimliklerin belirginleşmesi için motivasyon oluşturmaktadır. Türk İslam tarihinde inancın türbe mimarisine

yansıdığını gösteren ilk mezhep On İki imam inancı olmuştur. On İki İmam Şiiliğinin tahriki, tehdidi ve yayılması ile Otman Babalılar varoluşsal bir tepki olarak kendilerine özgü İsmailî inançlarını yedi sembolizmi ile türbelere yansıtma ihtiyacı duymuştur. Yedigen türbe mimarisi muhtemelen İsmaililiğin bir varyantı olan Haydarî dervişlerinin Balkanlar'da yaşadıkları bir kimlik tehdidinin yansımasıdır.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

- Altın, Alper. "Taşkın Paşa (Damsa) Külliyesi İçerisinde Yer Alan Hızır Bey Türbesindeki Sandukalar". *SUTAD* 45 (Nisan 2019), 383-408.
- Aslanapa, Oktay. "Doğu Anadolu'da Karakoyunlu Kümbetleri". *Yıllık Araştırmalar Dergisi* 1 (1957), 105-114.
- Ayşegül Bekmez. "Kayseri Döner Kümbet: Tarihi-Banisi-Türk Sanatındaki Yeri". *VI. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi: 10-13 Mayıs 2017 Muş- Bildiriler Kitabı-III*. ed. Kadir Budak - Sabri Ege. 101-116. İstanbul: İlem, 2017.
- Bahadır, İbrahim. "Alevilikte Erkân Farklılıkları ve Onların Mimariyle Sembollere Etkisi". *Aleviler-Alewiten* 2 (2001), 275-290.
- Bang, Willy - Gabain, Annemarie. "Analytischer Index Zu Den Fünf Ersten Stücken Der Türkischen Turfan-Texte". *Verlag Der Akademie der Wissenschaften*. B.y.: y.y., 1931, 1-87.
- Blessing, Patricia. *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası: Rum Diyarında İslami Mimari 1240-1330*. çev. Merve Özkılıç. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Birdoğan, Nejat. *Alevi Kaynakları-1*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996.
- Daş, Ertan. *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri (1300-1500)*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Ersal, Mehmet. "Şücaaddin Veli Ocağı: Balkan Aleviliğindeki Yeri, Rolü ve Önemi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 63 (2012), 207-230.
- Esin, Emel. Evren (Selçuklu San'atı Evren Tasvirinin Türk İkonografisinde Menşe'leri). *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* (1969), 161-182.
- Esin, Emel. *Türk Kültürü El-Kitabı Cilt II, Kısım I a, İslamiyetten Önceki Türk San'atı Hakkında Araştırmalar*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972.
- Esin, Esin. *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş*. B.y.: y.y., 1978.
- Gül, Muammer. *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayın, 2010.
- Gülyüz, Bahriye G. "Balkanlarda Görülen Yedigün Planlı Türbe Şemasının Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 93 (2020), 71-110.
- Karaca, İbrahim. *Ehl-i Haklar'da Kültürel Hayat*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2022.
- Keleş, Erol. "İlhanlı-Memlûk Rekabeti Arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu". *History Studies* 13/2 (2021), 665-683.
- Klınkeit, Hans J. (2009). "Türk Orta Asyasında Budizm". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 26 (2009), 93-108.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin. "Eratna-Oğulları". *Tarihte Türk Devletleri II*. 495-503. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1987.
- Maspero, Henri. "La composition et la date du Tso Tchuan". *Mélanges chinois et bouddhiques* 1 (1932), 137-216.
- Mikov, Lyubomir. *Bulgaristan'da Alevi-Bektaşî Kültürü*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.
- Melikoff, Irène. "14.-15. Yüzyıllarda İslâm Heteredoksluğunun Trakya'ya ve Balkanlar'a Yerleşme Yolları". çev. Özden Arıkan vd. *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*. ed. Elizabeth A. Zachariadou. 178-190. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

- Melikoff, Irène. "Le probleme Bektaşî-Alevî: Quelques Dernieres Considerations". *Turcica* 31 (1999), 7-34.
- Noyan, Bedri. *Demir Baba Vilâyetnamesi*. İstanbul: Can Yayınları, 1976.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016.
- Öney, Gönül. "İran ve Anadolu Selçuklu Türbelerinin Mukayesesi". *Yıllık Araştırmalar Dergisi* III (1981), 41-66
- Önkal, Hakkı. *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Ankara: Ankara Kültür Merkezi Yayını, 1996.
- Sâdık Abdâl. *Sâdık Abdâl Divanı*. çev. H. Dursun Gümüšoğlu. İstanbul: Dörtkapı Yayınları, 2019.
- Sohrabiabad, Hamidreza. *Safevî İdaresinde Toplumsal Dönüşüm*. Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Tuncer, Orhan Cezmi. *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*. İstanbul: Vakıflar Bankası Yayınları, 1986.
- Tuncer, Orhan Cezmi. "Anadolu Türk Sanatı ve Yerli Kaynaklarla İlişkiler Üzerine Bir Deneme". *Vakıflar Dergisi* 11 (1978), 239-270.
- Tuncer, Orhan Cezmi. *Anadolou Kümbetleri -2- (Beylikler ve Osmanlı dönemi)*. Adalet Matbaacılık, 1982.
- Yıldırım, Cengiz. Şah Hatâyî. İstanbul: Dorlion Yayınları, 2020.
- Yıldırım, Rıza. *Aleviliğin Doğuşu*. çev. Barış Yıldırım. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Yıldırım, Rıza. *Bektaşiliğin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Yılmaz, Hulusi ve Çavuş, Merve. "Musahipsiz Otman Babalılarda Kimlik Mücadelesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 102 (2022), 235-252.

